

## İrşâdü's-sârî'ye Göre Kastallânî'nin Kelâmî Görüşleri\*

M. Sait UZUNDAĞ\*

### Özet

Memlükler dönemi, oldukça parlak kültürel ve ilmi bir harekete sahne olmuş, İslâmî ilimler ve İslam kültür tarihi için emsalsiz bir miras bırakmışlardır. Bu dönemde yetişen âlimler farklı alanlarda birçok eser kaleme almışlardır. 15. yy.'ın sonu ile 16. yy.'ın başlarında yaşamış olan Kastallânî de (ö.923/1517) hadis, fıkıh, kıraat vb. alanlarda birçok eser yazmıştır. O, Buhârî'nin "el-Câmiu's-Sahih" isimli eseri üzerine "İrşâdü's-sârî" adlı bir şerh de kaleme almıştır. Kastallânî şerhinde kelâm konularıyla ilgili rivayetleri detaylı bir şekilde incelemektedir. Bu makalede Kastallânî'nin mezkûr şerhte kelâmî içerikli rivayetlere yaklaşımını irdeleyeceğiz.

**Anahtar Kelimeler:** Kastallânî, İrşâdü's-sârî, Buhârî, usûl, şerh

## Theological Views of al-Qastallânî According to his Irshâd al-Sârî

### Abstract

Mamluks period been the setting for exceptionally bright cultural and scientific activities and leaved an great inheretence for Islamic intellectual and cultural history. Scholars of the period left numerous invaluable studies in various fields. al-Qastallânî (d. 923/1517), who lived in the late 15th and early 16th century, compiled many studies in different areas such as hadith, law (fiqh) and qirâ'ât. Also, he wrote an commentary (sharh) on al-Bukhârî's al-Jâmi' al-Sahih, entitled Irshâd al-sârî. In this commentary al-Qastallânî carefully examines the hadiths that relevant to theological matters. In this study, we will examine approach of al-Qastallânî to these theologically-oriented hadiths in his mentioned commentary.

**Keywords:** al-Qastallânî, Irshâd al-sârî, al-Bukhârî, methodology, commentary

\* Yrd. Doç. Dr. Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı,  
sait\_uzundag@hotmail.com

## Giriş

İslam'ın iki temel kaynağı olan Kur'an ve sünnet, asırlar boyunca, Müslümanların hayatını, doğumdan ölüme kadar her yönü ile kuşatan en önemli bilgi kaynakları olmuştur. Kur'an'ın mücmel bir kitap olması nedeniyle, açıklanması, tefsir edilmesi; ayetlerin maksat, sınır ve üslubunun beyan edilmesi Hz. Peygamber'e düşen bir görevdi. Bunun için, onun yaşam tarzı olan sünnet ve sünnetin yazılı kaynağını oluşturan hadislerin anlaşılması, yorumlanması ve hayatımızı şekillendirmesi çok büyük önem taşır. Hz. Peygamber'in vefatından sonra hadislerin tedvin ve tasnif çalışmaları hız kazanmış ve geniş kapsamlı ve titizlikle derlenmiş hadis kitapları kalem alınmıştı. İşte, tedvin ve tasnif döneminden sonra günümüze kadar süren tehzib döneminde, temel hadis kaynakları üzerine cem, ihtisar, tahric, istihraç, istidrak, mukârene, rical, garîbü'l-hadis, şerh gibi çalışmalar yapılmıştır.

Buhârî'nin *Sahih*'i, Müslüman dünyasında kazandığı itibardan dolayı üzerine en çok çalışma ve şerh yapılan eser konumuna gelmiş olup şerhlerin sayısının iki yüz civarında olduğunu bilmekteyiz. İşte bu şerhlerden biri de hadis, tefsir, fıkıh vb. alanlarda birçok eser kaleme alan Kastallânî'nin *İrşâdü's-sârî li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî* adlı şerhidir.

Kastallânî'nin kelâmî görüşlerinin anlaşılması, onun şerhinin anlaşılması noktasında önemli bir adımdır. Kastallânî şerhinde, kelâmî içerikli rivâyetleri geniş bir şekilde şerh etmiş ve Buhârî'nin görüşleri doğrultusunda açıklamalar yapmıştır. Bu tür rivayetlerin şerhinde, Ehl-i hadisin görüşlerini savunmuş, Ehl-i hadisin dışındaki mezhep ve görüşlere yönelik eleştirel bir tavır içinde olmuş, rivâyetlerde bazı mezheplere yönelik reddiye niteliğindeki görüşlerini serdetmiştir. Burada, Kastallânî'nin bu tür rivâyetlere yönelik yaklaşımını, kelâm ilmindeki tartışmaları dikkate alarak yapacağımız genel bir başlıklandırma altında incelemeye çalışacağız.

## 1. Allah'ın İsim Sıfatları ile İlgili Rivâyetler

Allah'ın sıfatlarının varlığı ve mahiyeti hakkındaki tartışmalar, hicri 2. asrın başlarından itibaren gündeme gelmiştir. Bu tarihten önce Müslümanlar, sıfatlarla ilgili olarak Kur'ân ve hadislerde geçen ifadeleri tevil etmemişler, manasını Allah'a bırakmışlardır. Bu hususta yorum yapmamışlar, hakikat ve keyfiyetlerinin ancak Allah tarafından bilinebileceğini kabul etmişlerdir. Bu konudaki ısrarlı sorular karşısında bile, kelâmî/felsefî bir metodla tartışmayı değil, sıfatlara Kur'ân ve sünnette ifade edildikleri zahir manalarıyla ve yorumsuz (*bilâkeyf*) bir şekilde inanılması gerektiğini söylemişler<sup>1</sup>, hiçbir ekleme ya da eksiltme yapmamış, tefsir ve teville girişmemiş, yaratılmışların sıfatlarına benzeterek insan biçimci (antropomorfik)<sup>2</sup>, bir yaklaşım sergilememiş kısacası naslarda geçtiği üzere kabul etmişlerdir.<sup>3</sup>

Yüce Allah'ın sıfatlarını ilk defa münakaşa konusu yapan ve ismine izafe edilen bir mezhebin teşekkülüne önyak olan şahıs Cehm b. Safvan (ö.128/745-46)'dır. Cehm'in görüşü, Kur'ân'da ve hadiste varid olan sıfatların, Allah'u Teâlâ'dan nefyi esasına dayanır. Ona göre, "her kim Allah'ın kendisini kitabında ve Hz. Peygamber'in onu hadisinde vasfettiği sıfatlarla Allah'ı tavsif ederse kâfir olur ve müşebbihe'den addedilir. Allah'ın, kendisini vasfettiği ayetlerin zahiri, teşbih ifade eder. Yani, ayetlerde zikri geçen bu sıfatlardan, mahlûkatın sıfatları anlaşılır. Bu sebeple, sıfat ayetlerinin tevili gerekir."<sup>4</sup> Yine Mu'tezile'ye göre Allah, hayat, ilim, semi, basar, kudret ve kelâm gibi zatı ile kaim sıfatlardan münezzehtir. Çünkü bu sıfatlar ispat edildiği takdirde, kadîmin teaddüdü gerekir. Ehl-i sünnet ise bu sıfatların Allah Teâlâ'nın zâtının ne aynı ne de gayrı, fakat zâtı ile kâim, kadîm olduğu görüşündedir.<sup>5</sup>

Nitekim bir Allah tasavvuru oluştururken öncelikle onun tanımlanmasına yönelmiş olan Mu'tezile, öncelikle Allah'ın sıfatlarını istidlâl *biş-şâhid 'ale'l-gâib*<sup>6</sup> yo-

\* Bu makale, "Kastallânî (851/1448-923/1517) ve *İrşâdî's-sârî* isimli Eserinin Hadis Şerhçiliği Açısından İncelenmesi" adlı doktora tezimizin dördüncü bölümünden faydalanılarak hazırlanmıştır.

1 Ömer Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005), s. 355.

2 Bu konuda yapılmış müstakil çalışmalar için bkz. Nadim Macit, *Kur'ân'ın İnsan-Biçimci Dili*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 1996). Yine Ehl-i hadisin Allah'ın sıfatları hakkındaki görüşleri için bkz. M. Hayri Kırbaçoğlu, *Ashabül' Hadise Göre Allah'ın Sıfatları Problemi*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1983.

3 Kadir, Gürler, *Ehl-i Hadisin Düşünce Yapısı-İlk Dönem Ehl-i Hadis Örneği-* (Bursa: Emin Yayınlar 2007), s. 236.

4 Talat Koçyiğit, *Hadisçilerle Kelâmcılar Arasındaki Münakaşalar*, (Ankara:Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989), s. 133.

5 Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, (Ankara: İlmî Yayınları 1981), s. 220-21.

6 "Doğrudan algılanabileni temel alarak doğrudan algılanamayanın dolaylı olarak çıkarılması" ya da "Bilinen-den bilinmeyen dolaylı olarak çıkarılması" şeklinde tanımlanan yöntem sadece Mu'tezile'nin kullandığı bir yöntem değil, bazı ayırmaları ve benzerlikleri barındırmasına rağmen Eşâriyelerin de kullandığı bir yöntemdir. Hatta kelâm ilminin ana konularının istidlâlî bilginin konusu olduğu, bu bilginin elde edilme yönteminin delile dayalı olduğu ve kelâmcılar için bu temel konuların akli delilin alanına girdiği düşünüldüğünde, söz konusu delili kelâm ilminin istidlâlî yöntemini kapsayacak şekilde adlandırmak mümkün görünmektedir. Bkz. Hilmi Demir, *Delil ve İstidlâl'in Mantıkî Yapısı-İlk Dönem Sünnî Kelâm Örneği-*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001, s. 154. Bu çalışma, İSAM tarafından 2012 yılında basıldı.

luyla temellendirmeye çalışmaktadır. Allah “gaib” bir varlık olduğundan Allah’ın sıfatları şahide (görünene) dayanarak akıl yürütme ile temellendirilebilirdi. Kadı Abdülcabbar, “insanlarda fiilin oluşması için onun kâdir olması gerektiği gibi Allah’tan fiilin ortaya çıkması için onun da kâdir olması gerekir. Allah’ın fiilleri bulunduğu ve bunu hepimiz bildiğimize göre o kâdirdir...”<sup>7</sup> diyerek bu metot doğrultusunda görüşünü ortaya koymaktadır. Kanaatimizce, selb olarak isimlendirilen bu yöntem, savunma ya da olumsuzlama mantığını barındırmayan, aksine ispat amaçlı bir yöntem görünümündedir. Zira kelâmcıların, “gaibin şahide kıyas edilmesi” (*kıyâsu'l-gâib 'aleş-şâhid*)<sup>8</sup> yerine şahide dayanarak gaibi istidlâl etmek formunu kullanmaları, biri dinî diğeri de epistemik olmak üzere iki sebebe dayanmaktadır. Dinî açıdan, kelâmcılar teşbih ifade ettiği için kıyas yöntemini kullanmamaya özen gösteriyorlardı. Zira gaib Allah, şahid de insan veya tabiat olunca gaibin şahide kıyas edilmesi düşüncesi, Allah’ın insana benzetilmesini çağrıştırabilirdi. Kelâm ilminin en önemli hedefi, Allah’ın mahlûkâta her türlü benzeyiştten tenzih edilmesi olduğuna göre, bu; kelâmcıların kabul edemeyeceği bir tanımdır. Epistemolojik açıdan ise, kelâmcılar delilden hareket ettiklerinden metotlarını salt kıyas olarak değil istidlâl olarak isimlendirmişlerdir.<sup>9</sup>

Kastallânî'nin bu konuyla ilgili hadislerin şerhindeki yaklaşımının bunları lafzen almak değil de te'vil etmeye yönelik olduğu görülür. Örneğin, Kitabü'l Edeb'te Abdullah İbn Ömer'den nakledilen bir rivâyet vardır. Abdullah İbn Ömer (r.a.) şöyle demiştir: “Peygamber (s.a.s.) cemâatin önünde namaz kıldırırken mescidin kible tarafındaki duvarda bir tükürük gördü de onu eliyle kazıdı ve öfkeleni. Sonra namazdan çıkınca: “Sizden her biriniz namaz içinde olduğu zaman Allah onun yüzü mukabilindedir. Onun için hiçbiriniz namaz içinde iken yüzünün karşısına doğru tükürmesin!”<sup>10</sup> buyurdu. Kastallânî der ki: “Allah onun yüzü mukabilindedir, lafzı zahiri ile anlaşılmalıdır. Çünkü Allah, cihet ve mekândan münezzehtir. Bu durum, O'nun için imkânsızdır. Bunun tevili gerekir. Burada teşbihtir vardır”<sup>11</sup>

Bu bağlamda “Siz yorulmadıkça Allah yorulmaz.”<sup>12</sup> hadisinde Kastallânî Nevevî'den alıntı yaparak, “Buradaki “*lâ yemellü* - لا يملأ” ibaresi, ‘usanmaz’ anlamında olup anlamı bizim için uygun durumdur; ancak bu durum, Allah için muhal olup tevil edilmesi gerekir.”<sup>13</sup> demektedir.

7 İbrahim Kaplan, *Erken Dönem Müslüman-Hıristiyan Teolojik İlişkileri*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006. s. 135.

8 Söz konusu yöntem bu isimle de isimlendirilmektedir. Delil hakkında geniş bilgi için bkz., Hilmi Demir, “Delil ve İstidlâl’in Mantıkî Yapısı-İlk Dönem Sünnî Kelâm Örneği”, s. 155.

9 el-Câbirî, Muhammed Âbid el-Câbirî, *Arap-İslâm Kültürünün Akıl Yapısı*, çev., B. Köroğlu-H. Hacak- E. Demirli, (İstanbul, Kitabevi Yay., 2000), s. 191; Ramazan, Altıntaş, *İslâm Düşüncesinde İşlevsel Akıl*, (İstanbul: Pınar Yayınları., 2003), s. 282-86.

10 Buhârî, *el-Câmiu's-Sahih*, I-VIII, (İstanbul: Çağrı Yay., 1992), Edeb, 75 (VII, 98).

11 Kastallânî, *İrşâdüs-Sâri li Şerhi Sahihi'l Buhârî*, I-XV, (Beyrut: Darü'l-Fikr, 1410/1990), XIII, 141.

12 Buhârî, *Savm*, 52 (II, 244).

13 Kastallânî, *İrşâdüs-sâri*, IV, 610.

Yine, "istivâ rivâyeti"<sup>14</sup> ile ilgili olarak Kastallânî, İbn Battal'ın şöyle dediğini nakleder: "Buradaki istiva 'alâ şeklinde olup yücelme ve yükselme anlamına gelir, bu Ehli Sünnet ve Ehli Hakkın görüşüdür." Kastallânî, Mu'tezile'nin bunu, kahr ve istila anlamında gördüğünü ancak yüce Allah'ın sonsuza dek tüm kullarına galip olduğunu söyler. Yine o Mücessime'nin "استقر" (yerleşmek, dinlenmek, sakin ve sabit olmak...) şeklinde yorumladıklarını, bunun ise cisimlere ait sıfat olduğunu, dolayısıyla hulûl gerektirdiğini, yüce Allah için imkânsız olduğunu söylemektedir. Yine Ebu'l Kasım el-Lalekâî, *Kitabü's-Sünne*'de -Hasan Basrî'den o da annesi Ümmü Selem'e den- dedi ki; "İstivâ gayrı meçhul, keyfiyeti gayrı ma'kûl olup onu ikrar ise imândır. Onu bilerek inkâr ise küfürdür." "Ayrıca Rabia b. Abdurrahman'a 'استوى علي العرش' nasıldır diye soruldu. Dedi ki: 'İstivâ, gayrı meçhul, keyfiyeti ise gayrı ma'kûl olup Allah'ın bildirdiği ve Peygamber'in bize ulaştırdığı şeyler gereği, bizlere düşen teslim olmaktır."<sup>15</sup>

Yine, "Ben kulumun zannı üzereyim"<sup>16</sup>... kudsi hadisi ile ilgili olarak Kastallânî, "Burada, Ben onunlayım, onu İlmimle bilirim, devamında, Beni zikrederse Ben de onu zikrederim, ona mükafat verir, rahmet ederim, Bana yürüyerek gelse, ona koşarak giderim, yani, Bana az bir ibadet ve itaat ile gelirse ona büyük bir mükafat veririm, anlamlarında olduğunu"<sup>17</sup> söylemektedir.

Keza yüce Allah'a nispet edilen mekân bağlamında nakledilen bir rivâyet şöyledir: "Bize İsa İbn Tahmân tahdîs edip şöyle dedi: Ben Enes İbn Mâlik (r.a.)'ten işittim, şöyle diyordu: "Hicâb âyeti Zeyneb bintu Cahş'ın evlenmesinde indi. Peygamber (s.a.s.) o gün Zeynep'in düğün yemeği olarak insanlara et ve ekmek yedirdi. Zeynep de Peygamber'in diğer kadınlarına karşı öğünüp iftihar ederdi ve 'Şübhesiz, Allah beni Peygamber ile semada nikâh etti (*Zevvecnâkehâ* = Biz seni evlendirdik)"<sup>18</sup> derdi. Kastallânî burada şöyle demektedir: "Yüce Allah'ın zâtı mekândan ve cihetten münezzehtir. Zeynep'in "Semâda" sözüyle murâd, zât ve sıfatların yüceliğine işarettir. Yoksa bu, Allah'ın mahallinin semâda olması itibâriyle değildir. Allah bundan çok münezzehtir."<sup>19</sup>

Diğer bir rivâyette Abdullah İbn Mes'ûd (r.a.) şöyle demiştir: "Ben Hz. Peygamber'e (s.a.s.) Allah indinde hangi günah en büyüktür, diye sordum. O da 'Allah seni yarattığı halde Allah'a benzer bir eş uydurmandır...' buyurdu."<sup>20</sup> Kastallânî bu rivâyetle ilgili olarak şöyle der: "Bu hadisten maksat, "Kişi, kendi fiilini yaratır." diyenin, Allah'a eş kılan kimse gibi olacağına işaret etmektir. Bu konuda şiddetli

14 Buhârî, Tevhid, 22 (VIII, 175)

15 Kastallânî, *İrşâdî's-sârî*, XV, 446-447.

16 Kastallânî, *İrşâdî's-sârî*, XV, 428.

17 Kastallânî, *İrşâdî's-sârî*, XV, 429.

18 Ahzâb, 33/37.

19 Kastallânî, *İrşâdî's-sârî*, XV, 450-451. Buhârî, Tevhid, 23 (VIII, 175-176).

20 Buhârî, Tevhid, 40 (VIII, 207).

tehdit gelmiştir. Buna inanmak haramdır.”<sup>21</sup>

Yine başka bir rivayette Abdullah İbn Mes'ûd (r.a.) şöyle demiştir: “Beyt'in yanında Sakîf kabilesine mensûb iki kişi ile bir Kureyşli yahud iki Kureyşli ile bir Sakîfli birleştiler. Bunlar karınlarının yağı çok, kalblerinin anlayışı az olan kim-selerdi. Bunlardan biri diğerlerine: ‘Allah'ın bizim söyleyeceğimiz her şeyi işitir olduğunu düşünür, zanner misiniz?’ diye sordu. Diğeri: ‘Eğer açıktan söylersek işitir, gizlersek işitmez.’ dedi. Diğeri de: ‘Eğer açıktan söylediğimizde işitiyor idiy-se, o taktirde O gizlediğimiz zaman da işitir.’ dedi. Bunun üzerine Yüce Allah “Siz ne kulaklarınız ne gözleriniz ne de derileriniz kendi aleyhinize şahitlik eder diye düşünüp sakınmaz mısınız?”<sup>22</sup> âyetini indirdi. Burada Kastallânî, İbn Battal'ın şöyle dediğini nakleder: “Buhârî'nin bu bâbda hedefi, Allah'ın işitmesini ve sahîh kıyası isbât etmek, sahîh olmayan fâsid kıyası da iptal etmektir. Çünkü açıktan söylediğimizde işitir de gizli söylersek işitmez, diyenin bu kıyası fâsid bir kıyastır. Zîrâ O, Allah'ın işitmesini, açıktan söylendiğinde işiten, gizlendiğinde işitmeyen kullarının işitmesine benzetmiştir.”<sup>23</sup>

Keza, “Allah'ın dilemesi olmadıkça siz dileyemezsiniz.”<sup>24</sup> “De ki: Ey mülkün sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsin.”<sup>25</sup> ayetleri ile ilgili Kastallânî şöyle demektedir: “Buradaki âyetler, yüce Allah'a irade ve meşiet isbatına, kulların hiçbir şeyi dileyemeyecekleri, ancak Allah'ın irâdesi doğrultusunda dileyebileceklerine, Allah'ın tâat ve ma'siyet olarak kulların bütün fiillerinin yaratıcısı olduğuna delâlet etmektedir.”<sup>26</sup> Yine devamında gelen “Allah size kolaylık diler, zorluk dilemez.”<sup>27</sup> ayeti ile ilgili olarak Kastallânî, “Mu'tezile bu âyete dayanarak, Allah, ma'siyeti irâde etmez.” dediğini nakleder. Kastallânî burada şöyle demektedir: “Hâlbuki bu ayetteki kolaylık, seferde olanlar için ve hasta olanların oruç tutup tutmamaları arasında muhayyer tutulmalarıdır. Sünnet ehli bunun ancak Allah'ın irâde etmekte olduğu şeye vâki' olacağı, Allah'ın kâinatın hepsi için irâde edici olduğu üzerinde ittifak etmiştir...”Allah irâde etmeyince kul irâde edemez. Lâkin Allah kulun irâdesini irâde etmekle murâdını da irâde etmiş olmak lâzım gelmez. İnsan bir şey irâde eder de muradı hâsıl olmayabilir.”<sup>28</sup>

Yine “Allah'ın sana indirdiğini kendi ilmiyle indirilmiş ve melekler de buna şahitlik eder.”<sup>29</sup> ayeti ile ilgili olarak Kastallânî der ki: “Burada Mu'tezileye, Allah'ın sıfatları konusunda reddiye vardır. Çünkü burada Allah, ilmi kendisine nisbet

21 Kastallânî, *İrşâdüs-sârî*, XV, 575.

22 Buhârî, *Tevhid*, 41 (VIII, 207).

23 Kastallânî, *İrşâdüs-sârî*, XV, 577.

24 İnsân, 76/30; Tekvîr, 82/29.

25 Âli İmrân, 3/26.

26 Kastallânî, *İrşâdüs-sârî*, XV, 506. Daha geniş bilgi için bkz. Hamdi, Gündoğar, “Mu'tezile Mezhebi'nde İnsanın Fiilleri Problemi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VIII/II, (2004), 205-218.

27 Bakara, 2/185.

28 Kastallânî, *İrşâdüs-sârî*, XV, 507-508.

29 Nisa, 4/166.

etti.”<sup>30</sup> Genel olarak Kastallânî, bu tür rivâyetlerin şerhinde tevil ağırlıklı bir metot takip etmiştir.

## 2. Allah'a İzafe Edilen Fiiller

Kastallânî, Allah'a izafe edilen fiillerin izahında genellikle Ehl-i hadisin bu konudaki düşüncelerini dile getirir. Allah'ın inmesi vb. fiillerin şerhinde, bu özelliklerin aslında meleklerle ait özellikler veya mecâzi olduğunu söyler.

Örneğin, Ebû Hureyre (r.a.)'den nakledildiğine göre Râsûlullah (s.a.s.) şöyle demiştir: “Gecenin son üçte biri kaldığı zaman Mübarek ve Âlî olan Rabb'imiz her gece dünyâ semâsına iner ve: ‘Bana kim dua eder ki onun duasına icabet edeyim! Benden kim bir hacet ister ki ona dileğini vereyim! Benden kim mağfîret diler ki onun için mağfîret edeyim!’ buyurur.”<sup>31</sup> Bu rivayetle ilgili olarak Kastallânî der ki: “Allah, lûtfu keremi ile kullarına yaklaşır, dualarına icabet eder, özürlerini kabul eder ki bu manevi nüzuldür, maddi nüzul ve zatıyla gelişi değildir. İbn Füreke de, *yenzilü* “ينزل” fiilini, bazı meşayihin, “*yünzilü* ينزل” şeklinde ele aldığını ve burada, mahzûf bir mefulün olduğunu ve o zaman “Yüce Allah bir melek indirir.” şeklinde anlaşılması gerektiğini” söyler.<sup>32</sup>

Yine başka bir rivayette Alî b. Ebî Tâlib şöyle demiştir: “Sizden muhakkak her birinin cennetten ve cehennemden olan yeri (takkîr edilip) yazılmıştır ve her bir kimse muhakkak şâki yâhud saîd olarak yazılmıştır.” buyurdu.<sup>33</sup> Kastallânî burada şu açıklamayı yapmaktadır: “Bu hadis, Ehli sünnetin temel asıllarından biridir. Şöyle ki: Mutluluk ve mutsuzluk, saadet ve şekâvet Allah'ın ezelde takdir ettiği şekilde olur.”<sup>34</sup>

Keza, Peygamber'in (s.a.s.): “Allah'tan daha kıskanç hiçbir şahıs yoktur.”<sup>35</sup> kavli bâbı'nda Kastallânî, İbn Dakik el-İdd'in “Allah'a izafe edilen kıskançlık ifadesi ile buradaki kastın, fuhşiyattan, kötülüklerden uzaklaştırma, onları yasaklama ve onlardan men etme olduğunu söylediğini”<sup>36</sup> nakleder.

Yine bu bağlamda nakledilen “Yüce Allah kulları arasında hükmetmek için ayrılır.”<sup>37</sup> rivâyetinde Kastallânî şöyle demektedir: “Burada Allah'a isnad edilen ayrılma fiili mecâzidir, çünkü hiçbir iş Allah'ı meşgul etmez, bundan maksat Allah'ın hükmünü, kullarına mükâfât ve cezayı vermek suretiyle tamamlamasıdır.”<sup>38</sup>

30 Kastallânî, *İrşâdî's-sârî*, XV, 530.

31 Buhârî, *Teheccüd*, 14, (II, 47).

32 Kastallânî, *İrşâdî's-sârî*, III, 223.

33 Buhârî, *Cenâiz*, 83 (II, 99).

34 Kastallânî, *İrşâdî's-sârî*, XIII, 516.

35 Buhârî, *Tevhid*, 20 (VIII, 174).

36 Kastallânî, *İrşâdî's-sârî*, XV, 442-443.

37 Buhârî, *Ezan*, 129 (I, 195-196).

38 Kastallânî, *İrşâdî's-sârî*, II, 524.



### 3. Ru'yetullah Meselesi

Tasnif döneminde, sıfatlarla bağlantılı olarak ele alınan önemli tartışma konularından birisi, Allah'ın ahirette görülüp görülemeyeceği (Ru'yetullah) meselesi olmuştur. Hatta öyle ki, Ru'yetullah meselesi, Halku'l-Kur'an ile birlikte Me'mun zamanındaki mihne olayının bir argümanı haline getirilmiş ve Ru'yetullah'ı inkâr etmeyenlere eziyet edilmiştir.<sup>39</sup> Zühd ve takvâsıyla meşhur Mu'tezile ulemâsından Ebû Musâ el-Murdâr'a (ö.226/841) göre, Allah'ın ahirette görüleceğini ifade eden kâfırdır.<sup>40</sup> Ehl-i hadis ise Mu'tezile ve ona tabi olanların sıfatların iptali ile ilişkili olarak Ru'yetullah'ı inkar etmelerine ve hatta bunu Halku'l Kur'an'la birlikte ikinci bir mihne konusu yapmalarına şiddetle karşı çıkmışlardır. Bu konudaki hadislerin akli tevil veya indi görüşlerle göz ardı edilmesine, konuyla ilgili ayet ve hadisleri eserlerinde tasnif ederek itiraz etmişlerdir. İbn Mace'nin *Sünen*'inde 'Cehmiyye'nin İnkâr Ettiklerine Dair Bâb' adını verdiği tercüme altında ele aldığı ilk konu, Ru'yetullah meselesi olmuş ve bu bâbı Mu'tezile'ye bir reddiye niteliğinde tasnif etmiştir. Aynı şekilde Ahmed b. Hanbel, Tirmizî ve Ebû Dâvûd da Ru'yetullah'ın gerçekleşeceğini müjdeleyen hadisleri kitaplarında tasnif etmişlerdir.<sup>41</sup>

Bu konu ile ilgili Buhârî, "O gün birtakım yüzler aydıdır, Rab'lerine bakarlar."<sup>42</sup> ayetini başlık olarak koymuş ve Ru'yetullah' la ilgili Allah'ın görülebileceğine dair hadisler nakletmiştir. Buhârî, bu başlık altında 13 tane hadis ve seleften<sup>43</sup> nakledilen görüşlere yer vererek Kitabü't-Tevhid'in en uzun bâblarından birini Ru'yetullah meselesine tahsis etmiştir. Bu durumu, onun bu meseleye verdiği bir önemin göstergesi olarak kabul etmek mümkündür. Buna göre Buhârî'nin ayet, hadis ve seleften gelen görüşler ışığında Ru'yetullah meselesindeki tartışmalara bir görüş belirlemek istediği görülmektedir.<sup>44</sup> Kastallânî bu hadisleri, selefin sahip olduğu düşünceleri destekleyici mahiyette şerh etmiştir.

Örneğin, Mesrûk tarikiyle Hz. Aişe'den gelen bir rivâyet şöyledir: "Hz. Aişe: "Her kim Muhammed (s.a.s.) Rabbini gördü, derse yalan söylemiş olur."<sup>45</sup> dedikten

39 Muharrem Akoğlu, *Mihne Hadiseleri ve Mu'tezile'nin Tarihi Seyrine Etkisi*, (Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001, s. 97. Bu çalışma, 2006 yılında İz Yayıncılık tarafından bastırılmıştır.

40 Mehmet Çetinkaya, *İslam Mezhepler Tarihi Açısından Sahih-i Buhârî*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü., 2006, s. 127.

41 Ömer Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, s. 368-69. Krş: Ahmet b. Hanbel, III, 16; IV, 360, 362; Tirmizî, *Sünen*, IV, 687-89.

42 Kıyame, 75/22-23.

43 s. 61; Ahmed Hamdi Akseki selef hakkında şöyle demektedir: "Sahâbe ve tabiin mezhebine bağlı fakih ve muhaddislerin yoludur. Selefiyye'ye göre, ayrıntıya girmeksizin ve üzerinde fazla fikir yürütmeden Allah'a imân edilir. Bu hususta Kur'an'da verilen bilgilerle yetinilir. Kur'an ve sünnette bildirildiği halde Allah'ın isim ve sıfatları kabul edilir. Selefiyye mensupları şer'i nasları zahirine göre anlarlar ve bunları te'vil etmezler. İlk Hanefiler Selefiyye mezhebine, sonrakiler de Matüridiyye mezhebine uymuşlardır. İlk Şâfîler ve Mâlikiler, Selefiyye mezhebine, sonrakiler de Eş'ariyye mezhebine uymuşlardır. Hanbeli mezhebinde olanların çoğu Selefi'dir, içlerinde Eş'ari olan da bulunmaktadır." Ahmed Hamdi Akseki, *İslam Dini*, 33. bs. (Ankara: Nur Yay., 1989), s. 48.

44 Ömer Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, s. 369.

45 Buhârî, *Tevhid*, 4 (VIII, 166).



sonra “Gözler O’nu görmez.”<sup>46</sup> ayetini okudu. “Her kim sana yarın ne olacağını bilirim, derse yalan söylemiştir.” dedi ve “Gaybı Allah’tan başka kimse bilemez.”<sup>47</sup> ayetini okudu.<sup>48</sup> Kastallânî burada, “İnsanların gözünün yapı itibarıyla zayıflığından dolayı dünya hayatında Allah’ı göremeyeceği, ancak ahrette ise Allah’ın insanlara O’nu görebilecek mahiyette güç vereceğini”<sup>49</sup> söylemektedir.

Yine bu konu ile ilgili başka bir rivayet şöyledir: Cerir b. Abdillâh (r.a.) şöyle demiştir: “Râsûlullah (s.a.s.), ayın on dördüncü gecesi bizim yanımıza çıktı da şöyle buyurdu: “Şüphesiz sizler şu Ay’ı zahmetsizce görüyorsanız, kıyamet gününde Rabb’inizi de öylece göreceksiniz.”<sup>50</sup> Kastallânî, bu rivayette, “kıyamet gününde mü’min kullarına Rabb’lerinin cemâlini hicâbsız görmek ve müşâhade etmenin müyesser olacağı”<sup>51</sup> şeklinde açıklama yapmaktadır. Nitekim Buhârî, söz konusu bâbda, Allah’ın ahrette sadece müminler tarafından ve ayın on dördü gibi gözle görüleceğini, hatta arada bir vasıta veya engel olmadan müminlerin onunla konuşacağını bildiren hadisleri tasnif etmiştir. Buhârî bu bâbda tasnif ettiği hadislerin bir kısmını, *el-Câmiü’s-Sahîh*’in diğer bâblarında da tasnif etmiş olmasına rağmen, Ru’yetullah ile ilgili olarak burada yinelemek suretiyle bunları, tartışmada delil olarak kullanmıştır.<sup>52</sup> Kastallânî de bu delilleri, Ru’yetullah konusunda olumsuz tavır takınan diğer görüş ve mezheplere karşı kullanmış ve ilgili rivayetleri, bu doğrultuda şerh etmiştir.

Kastallânî, bu bâbda bulunan diğer hadisleri de Buhârî’nin bu bâbı oluşturmadaki gaye ve maksatları doğrultusunda şerh eder. Bu meselede de Kastallânî’nin, Ehl-i hadisin düşünce yapısına sahip olduğunu görmekteyiz.

#### 4. Amel - İman İlişkisi

Hicri ikinci asrın başlarından itibaren hararetle tartışılmaya başlanan önemli kelâmî meselelerden birisi, îmân ve îmânla ilişkili konular olmuştur. Bu bağlamda, îmânın tanımı, amelle ilişkisi, artıp artmayacağı, İslam kavramıyla aynı olup olmadığı gibi hususlar tartışılmıştır. İslam toplumunda bu tartışmaların yankısı büyük olmuş, neticede önemli görüş ayrılıkları ve hatta bu görüşlere dayalı yeni fikri hareketler teşekkül etmiştir.<sup>53</sup> İman konusunda yapılan tartışmaların odak noktası, îmânın amelle olan münasebeti olmuştur. Buna göre, ameli îmândan ayrı değerlendirenler, îmân tanımlarında amele yer vermeyenler, îmânın artıp eksilmesini de kabul etmemişlerdir. Ameli îmândan bir cüz sayanlar ise îmânın artıp eksileceğini

46 Enâm, 6/103.

47 Neml, 27/65.

48 Kastallânî, *İrşâdî's-sârî*, XV, 395.

49 Kastallânî, *İrşâdî's-sârî*, XV, 395.

50 Buhârî, Tevhid, 24 (VIII, 179).

51 Kastallânî, *İrşâdî's-sârî*, XV, 46.

52 Ömer Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, s. 370.

53 Ömer Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, s. 340-341

söylemişlerdir. Her iki görüşün savunucuları, kendi fikirlerini desteklemek amacıyla da ayet ve hadislerden deliller getirmişlerdir. Buhârî'ye göre îmân, "Söz ve amelden ibarettir, taatle artar, günahlarla eksilir." Selefte göre ise îmân, kalp ile îmân (*itikad*), dil ile ikrar, organlarla ameldir. Onlar bununla, îmânın kemalle ermesi için ameller şarttır, demek istediler.<sup>54</sup> Cehm b. Safvan'a göre de îmân, marifettir yani kalp ile bağlanmaktadır.<sup>55</sup> Hanefilere göre ise îmân, kalp ile tasdik dil ile ikrardır.<sup>56</sup> Kerramiyye'ye<sup>57</sup> göre îmân, sadece dil ile ikrardır.<sup>58</sup> Buhârî'nin yaptığı îmân tanımı, aslında amelin îmândan bir cüz olduğu, artma ve eksilme-yi kabul ettiğini göstermektedir. Daha ilk başta Buhârî, bu tanımı ile Ashabü'l Hadis'in îmân hakkındaki görüşünü kabul etmekte ve olumsuz görüş serdeden Mürcie'nin görüşünü reddettiğini göstermektedir. Buhârî, Mürcie'nin savunduğu îmân anlayışına<sup>59</sup> itirazî cevap niteliği taşıyan bu îmân tanımından sonra açtığı ilk bâblarda da amelin îmânın cüzü olduğunu gösteren rivâyetleri tasnif etmeye özen gösterir. "İslam'ın beş esasını oluşturan amellerin, duanın, yemek ikram etmenin, Hz. Peygamber'i (s.a.s.) sevmenin, ensarı sevmenin, hayânın, Kadir gecesini ihya etmenin, cihadın, Ramazan orucu tutmanın ve cenazeyi uğurlamanın"<sup>60</sup> îmândan olduğunu ifade eden konu başlıkları altında ilgili hadisleri tasnif etmiştir. Buradaki rivayetlerde kendi mezhebi dışındaki görüşlere reddiye niteliğindeki görüşleri sadece hadisler bağlamında değil aynı zamanda bâbdaki ayetler bağlamında da zikreder. Kastallânî de musannıf Buhârî'nin rivayetlerde, kendi mezhebi dışındaki görüşlere reddiye niteliğindeki görüşleri serdetmiştir.

Kastallânî'ye göre ise îmân, kelime olarak tasdik etmektir.<sup>61</sup> O, îmân-amel

54 Kastallânî, *İrşâdüs-sârî*, I, 145.

55 Kastallânî, *İrşâdüs-sârî*, I, 145.

56 Kastallânî, *İrşâdüs-sârî*, I, 145.

57 Adını kurucusu Muhammed b. Kerrâm'dan alan, hicri III. yüzyılın sonlarından itibaren Horasan ve Maveraünnehir bölgelerinde ortaya çıkan ve bu bölgelerde geniş bir etki uyandıran Kerrâmiyye'nin birçok âlim yetiştirdiği ve çok sayıda taraftar topladığı bilinmektedir. Bir dönem Gazneli Sebük Tekin ve oğlu Mahmut tarafından himaye edilen ve tabiatıyla gücünü ve etkisini daha da artıran Kerrâmiyye, Gazneli Mahmut'un bu himayeyi kaldırmasıyla etkisini büyük oranda yitirmiş gibi görünse de o bölgede bir denge unsuru olarak varlığını korumaya devam etmiştir. Sönmez Kutlu, "Kerrâmiyye", *DİA*, XXV, 294.

58 Kastallânî, *İrşâdüs-sârî*, I, 146.

59 Ehl'l-Cemaat'a nispet edilen ve Mürcie'ye alternatif olarak ileri sürülen görüşe göre; "İmân; kalp, dil ve diğer azalarla yapılan bütün amellerden oluşur, ancak onun özü (kökü) ve uzantıları vardır. Allah'ı bilmek, O'nu ve O'ndan gelenleri kalp ve dil ile tasdik etmek, O'na boyun eğmek, O'na sevmek, O'ndan korkmak, O'na saygılı olmak, kibirlenmeyi ve düşmanlığı terk etmek imânın asıllarıdır. Bunları yerine getiren, imân etmiş bir mü'min olup bu imânın ahkâmına uyması gerekir. Bu kişinin imânı, imânın ayrıntılarını yapınca kadar tamamlanmış olmaz. İmânın bu uzantılarına gelince farzları yerine getirmek, haramlardan kaçınmaktır. Peygamber, imân için bazı dille, bazı ağızla, bir kısmı kalp ile diğer bir kısmı da azalarla ilgili 60 veya 70 küsur şube saydı. Bu şubelerden Allah'tan başka ilah olmadığını söylemek dilin fiilidir. Diğer yandan, şehadetin hem dil hem de kalp ile olduğunda Müslümanlar ayrılığa düşmemiştir. Hayâ olayı da kalp ile olur, yoldan insanlara zarar verecek her hangi bir şeyi kaldırmak da diğer organların fiilidir. Sönmez Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, (Ankara: TDVY, 2002), s. 129-30.

60 İlgili bâblar için bkz. Buhârî, *İmân*, 1, 2, 3, 6, 8, 10, 16, 25, 26, 28, 35 (I, 7-17).

61 "İmânı mutlak anlamda düşünecek olursak kalbin tasdikinden ibarettir, görüşü, "Bakıllâni (ö.403/1013), Cüveyni (ö.478/1085), Gazzâlî (ö.505/1111), Şehrîstânî (ö.548/1153) ve Amîdî (ö.631/1233) gibi, hicri dördüncü asırdan sonraki Ehl-i sünnet âlimlerince de benimsenmiştir." Emin Aşıkutlu, "Buhârî Döneminde (III/IX. Asır) İmânla İlgili Yaklaşımlar ve Sahih'inin İmân Bölümü Çerçevesinde Buhârî'nin İmân Yaklaşımı"

noktasında şöyle demektedir: “İman asıl, amel ise fer'dir. İman, lügatte, tasdiktir. Şeri olarak kalp ve dil ile tasdiktir, îmânın tam ve olgun olması da taatlerle (ibadet) olur. İmanın amel olduğunu söylemek mecâzdır. Yani amel îmândandır. Bu da îmânın artıp eksileceği fikrine dayanır. Ancak bunu kabul etmeyenlere gelince bunlara göre amel îmândan değildir -ki îmân, sadece tasdiktir. Ancak kitap ve sünnette amel, îmâna atfedilmiştir.”<sup>62</sup> Örneğin, “îmân, ancak ameldir”<sup>63</sup> rivayeti ile ilgili olarak Kastallânî der ki: “Bu hadis, Mürcie'nin îmân, amel olmadan sözdür, görüşüne reddiyedir.”<sup>64</sup>

Yine o “Bedeviler îmân ettik dediler. De ki: İman ettik demeyin fakat boyun eğdik, deyin.”<sup>65</sup> ayeti ile ilgili şöyle demektedir: “İmam Ebu Bekr b. Tayyib'in dediği gibi bu ayet, Kerramiye ve Mürcie'den ve ona muvafakat edenlerden îmân, sadece ikrardır, demelerinin aleyhine delildir.”<sup>66</sup>

Keza, “Bir adam Allah'ın (c.c.) rızasını umarak ailesinin geçimini sağlarsa, harcadıkları onun için birer sadaka olur.”<sup>67</sup> hadisinde Kastallânî şöyle demektedir: “Bu hadis, Mürcie'den îmân, sadece dil ile ikrardır, diyenlere bir reddiyedir.”<sup>68</sup>

Aynı şekilde, Kastallânî, sadece hadisler bağlamında değil, aynı zamanda ayetleri de açıkladığı zaman bu ayetin hangi mezhebe reddiye niteliğinde olduğunu söyler. Örneğin, “... Eğer tevbe ederler, namaz kılarlar, zekât verirlerse yollarını serbest bırakın.”<sup>69</sup> ayeti ile ilgili olarak Kastallânî, “Burada müellifin gayesi, ameller îmândandır uyarısına rağmen, Mürcie'nin, îmân, amellere muhtaç değildir, görüşüne reddiyedir.”<sup>70</sup> demektedir. Böylece Kastallânî, îmân-amel ilişkisi bağlamında, mezkûr rivayetleri, Buhârî'nin bu bâbı oluşturmadaki gayesi doğrultusunda şerh etmiş, diğer mezhep ve fırkaların görüşlerine reddiye niteliği taşıdığını söylemiştir.

### 5. İmanın Artıp Eksilmesi Meselesi

İman konusunda yapılan tartışmaların odak noktasını, îmânın amellerle olan münasebeti oluşturur. Buna göre, amelleri îmândan ayrı değerlendirerek

MÜİFD, XIX, (2000), 64; Ömer Nasuhi Bilmen, *Muvazzah İlmî Kelâm*, (İstanbul, Bilmen yay. 1972), 98-99; Ahmed Davudoğlu, “İmân Bir Bütündür”, *MEB İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü Dergisi*, II, (1964), 3.

62 Mu'tezile, amelin îmândan bir cüz olduğunu söylemiştir. Ameller îmânın derecesi üzerinde etkilidir. Bu görüşü ile Mürcie ile farklı düşüncededir. Mürtekibi kebire hakkında Mu'tezile, büyük günah işleyen Müslüman dinden çıkmıştır. Ancak o kafir de değildir. Küfür ile îmân arasında bir noktadadır. Bu prensip, büyük günah işleyen kimsenin îmânla küfür arasında bir yerde, bulunacağını ifade eder. Bu görüş, büyük günah işleyeni kâfir sayan Hâricilerle mü'min sayan Mürcie mezhepleri arasında mutavassit bir görüşü temsil etmektedir. Şerafettin, Gölçük, *Kelâm Tarihi*, s. 66.

63 Buhârî, İmân, 18 (I, 12).

64 Kastallânî, *İrşâdî's-sârî*, I, 185.

65 Hucurat, 49/14, Buhârî, İmân, 19 (I, 12).

66 Kastallânî, *İrşâdî's-sârî*, I, 188-189, krş: Kastallânî, *İrşâdî's-sârî*, I, 256, 258.

67 Buhârî, İmân, 41 (I, 20).

68 Kastallânî, *İrşâdî's-sârî*, I, 258.

69 Tevbe, 9/5.

70 Kastallânî, *İrşâdî's-sârî*, I, 183.

îmân tanımlarında amele yer vermeyenler, îmânın artıp eksilmesini de kabul etmemişlerdir. Ameli îmandan bir cüz sayanlar ise îmânın artıp eksileceğini söylemişlerdir. İman amel ilişkisi bağlamında amelin îmânın bir bölümünü oluşturup oluşturmadığı ve buna bağlı olarak kişinin işlediği amellere göre îmânının artmasının ya da eksilmesinin söz konusu olup olmayacağı meselesi de tartışılmıştır. Bu konuda, Mürcii ve Hanefi îmân anlayışı, amelleri îmânın dışında tutmuş ve îmânın amellere göre artacağı veya eksileceğini kabul etmemiştir.<sup>71</sup> Başta Hâriciler olmak üzere Mu'tezile ve Şîa gibi fırkalar ise amelleri îmânın bir parçası olarak gördükleri için, büyük günah işlemenin, îmâna zarar vereceğini ifade etmişlerdir.<sup>72</sup>

Îmân ve amel arasında farklılık kabul edilince Ehl-i hadisin îmânda artma ve eksilmeyi kabul edeceği açıktır. Buradaki artma ve eksilmenin nitelik itibariyle mi yoksa nicelik itibariyle mi olduğu hususu yine tartışılan noktalardandır. Ehl-i hadisin genel görüşüne göre îmân işlenen amellerle artar, her günahla azalır. Tâ ki îmânda, îmânından bir eser kalmayınca kadar azalma devam edebilir. Her ne kadar Mürcie, Halife Ömer b. Abdülaziz'in (ö.101/720) bir hutbesinde îmânda artma eksilmeyi iddia edenleri Şukkak (şüpheciler) diye isimlendirdiğini iddia etse de Ehl-i hadis, halifenin îmânda artmayı kabul ettiğini ileri sürmüştür. Bu, ayrıca Buhârî'nin de kanaâtidir. İmânın amellerle artması konusunda Ehl-i hadis genelde aynı âyetleri zikreder.<sup>73</sup> Buhârî, bu makamda îmânın artması ve eksilmesi konusunda, Ehl-i hadisin bu konuda serdettikleri 9 âyeti zikreder. Yine, îmânın artıp eksilmesi konusunda Halife Ömer b. Abdülaziz'in (ö.101/720) Adıyy İbn Adıyy'e (ö.123/741) yazdığı mektubunda geçen "Kim bunları tam yaparsa îmânı tamamlamış olur, kim de bu işleri tam yapmazsa îmânı kemale erdirmemiş olur.", ifadesini Buhârî, îmânın artıp eksilmesine delil olarak zikreder.<sup>74</sup>

Kastallâni, Buhârî'yi destekler nitelikte der ki: "İman itaatle artar, günahlarla azalır ki bu müellif Buhârî ve onun dışındaki bazılarının görüşüdür. Ebu Nuaym Hilye'sinde Şafii'nin biyografisinde, îmân söz ve ameldir artar ve azalır, demektedirler. Lâlekâi, *Kitabüs-Sünne*'de, İmam Şâfiî'den, Ahmed b. Hanbel'den, İshak b. Rahuy'e'den, yine sahâbeden Ömer bin Hattâb, Ali b. Ebî Tâlip, İbn Mesud, Muaz b. Cebel, Ebu'd Derda, İbn Abbas, İbn Ömer, Ebu Hureyre, Huzeyfe, Aişe ve diğerleri ve tabiinden Ka'b el Ahbar, Urve, Tavus, Ömer b. Abdülaziz de îmânın artıp azaldığını söylemişlerdir. Yine Lalekâi, sahih bir senedle Buhârî'den "Ben

71 Mürcie mezhebinin temel görüşlerinden biri de amellerin îmandan bir parça sayılmaması düşüncesidir. Onlara göre bir kişinin mümin sayılması için sadece bunu kabul etmesi yeterlidir. Yapılacak amellerin insanların îmânlarına herhangi bir katkısı yoktur. Böylece büyük günah bile işlemiş olsalar insanlara mümin denmesinde herhangi bir sakınca yoktur. Sönmez Kutlu, İlk Mürcii Metinler: İrca Kasidesi (I) ve İrca Kasidesi (II), *AÜİFD.*, XXXIX, (1999), 245; Mustafa Öz, *İmam-ı A'zam'ın Beş Eseri*, 3. bs., (İstanbul: M.Ü. İ.F yay., 2002), s. 60.

72 Ömer Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, s. 342

73 Bakara, 2/260; Âli İmrân, 3/173; Enfâl, 8/2; Tevbe, 9/124; Kehf, 18/13; Meryem, 19/76; Ahzab, 22/48; Muhammed, 47/12; Fetih, 48/4.

74 Buhârî, İmân, 1 (I, 7-8).

alimlerden 1000 kişi ile karşılaştım ve hiç kimsenin îmân kavil, ve amel olup artıp eksildiği konusunda ihtilâf ettiğini görmedim.” demektedir. Ancak İmam Malik, îmânın noksanlaşmayacağı konusunda tevakkuf etmiştir (haricilere muvafakat korkusuyla).<sup>75</sup>

Buhârî, “îmânın artması ile ilgili ayetleri verirken ziyadeyi kabul eden şey, noksanlığı da kabul eder.”<sup>76</sup> demektedir. İlgili âyetlerin hepsi îmânda artmadan bahsettiği ve eksilmeyle ilgili herhangi bir âyet olmadığı halde, îmânın eksildiğini ispat için Ehl-i hadis birçok hadis rivâyet etmişlerdir. İspat sadedinde en çok kullanılan hadis zinâ, hırsızlık eden, içki içenin bunları mü'min olarak yapamayacağı hadisidir. Çünkü Ehl-i hadîse göre îmân, kalpte beyaz bir nokta (nur) olarak başlar. İmân arttıkça kalpteki nur da artar. Riâyetsizlikler de îmân nuru azalır. *Sahîh-i Buhârî*'de geçen meşhur Cibrîl hadisindeki İslâm, îmân ve ihsan şeklindeki üç aşamalı derecelendirmeye göre son aşama olan ihsân makamında mü'minin bütün amellerini, Allah'ı görüyormuş gibi ihlasla yapması yetkinleşen îmân anlayışını destekler görünmektedir. “Kalbinde hardal tanesi kadar îmânı olanı (cehennemden) çıkarınız.” gibi hadislerde “zerre kadar îmân” şeklindeki ifadeler de îmânda artma ve eksilmenin delili olarak sayılmıştır. Suyûtî (ö.911/1505) îmânın artmayacağı ve eksilmeyeceğini, artmasının küfür, azalmasının şirk olduğunu söyleyen hadislerin Mürcie'nin; artıp eksileceğini haber veren hadislerin ise muhâliflerinin uydurduğunu ifade eder. Mürcie'nin ileri gelenlerinden Muhamed b. Kerrâm (ö.255/868), îmânda artma ve eksilme olmayacağını anlatan bir mektubu Buhârî'ye gönderince Buhârî bu haberleri rivâyet edenlerin iyice dövülmesi ve hapsedilmesi gerektiğini yazarak mektubu iade etmiştir.<sup>77</sup> Yine Kastallânî'ye göre müellif, “Allah için sevme ve Allah için buğzetmenin îmândan olduğunu ve bunu da îmânın artıp eksileceğine delil olarak getirdiğini”<sup>78</sup> söylemektedir.

Buhârî “îmânın artması ve eksilmesi” adıyla bir alt başlıkta “Bugün size dininizi tamamladım.” âyetini zikrederek şöyle der: “Kim bu kemalden bir şey terk ederse onun îmânı nakıs olmaktadır.”<sup>79</sup> Kastallânî de burada Kehf Suresi 13. ve Müddessir 31. ayetlerinde, îmânın artması ve azalması ile ilgili olarak Buhârî'nin görüşlerini “îmânın artıp azalacağı yönünde” açıklayarak destekler.<sup>80</sup>

Yine bu konu ile ilgili Hureyre (r.a.) tahdîs etti. Peygamber (s.a.s.): “İmân altmıştan fazla şu'bedir. Hayâ da îmândan bir şu'bedir.” buyurmuştur.<sup>81</sup> Kastallânî burada, “Bu hadis, îmânın ziyadesinin delilidir.”<sup>82</sup> açıklamalarına yer vermektedir.

75 Kastallânî, *İrşâdî's-sârî*, I, 145-147.

76 Buhârî, *İmân*, 1 (I, 7-8).

77 Mehmet Çetinkaya, *İslam Mezhepler Tarihi Açısından Sahîh-i Buhârî*, s. 98-99.

78 Kastallânî, *İrşâdî's-sârî*, I, 148. Krş: Kastallânî, *İrşâdî's-sârî*, XV, 476.

79 Buhârî, *İmân*, 32 (I, 16).

80 Kastallânî, *İrşâdî's-sârî*, I, 223.

81 Buhârî, *İmân*, 3 (I, 8).

82 Kastallânî, *İrşâdî's-sârî*, I, 157.

Keza, Enes b. Malik'in peygamberimizden naklettiği "Kim 'Lâ ilâhe illâllah.' derse ve kalbinde hardal tanesi kadar îmânı olursa cehennemden çıkar."<sup>83</sup> hadisinde Kastallânî der ki: "Bu hadiste, îmânın artması ve eksilmesine ayrıca günah işleyen muvahhidlerin cehenneme gireceği, büyük günah işleyenlerin kafir olacağı ve ebedi cehennemde kalmayacağına delalet vardır."<sup>84</sup> Böylece Kastallânî, îmânın artıp eksilmesi ile ilgili rivayetleri, Buhârî'nin görüşleri doğrultusunda, onu destekler mahiyette, îmânın artıp eksileceği yönünde şerh etmiştir.

## 6. Büyük Günah Meselesi

Birçok meselede olduğu gibi büyük günah meselesinde de mezhepler arasında ihtilâflar mevcuttur. Büyük günah, Hz. Osman'ın öldürülmesini takip eden Cemel ve Sıffin savaşlarından sonra, Hariciler'in Hz. Osman'ı, Hz. Ali'yi, hakemleri, Muaviye'yi ve taraftarlarını tekfir etmeleri ve zalim imama karşı ayaklanmayı vacip görmeleri üzerine gündeme gelen bir problemdir.<sup>85</sup> Bu problemin sebep ve sonuçları hakkında ileriki zamanlarda itikadî mezhepler ve mezhep alimleri tarafından farklı söylemler geliştirilmiştir. Selefiyye, büyük günah işleyenlerin -Haricilerin aksine îmândan çıktığını kabul etmemiştir. "Çünkü, kişi dinden çıkartacak şekilde kâfir olursa o takdirde her durumda öldürülmesi gereken bir mürted olur. Kısas hakkına sahip kimsenin, onu affetmesi de kabul edilmez. Zina, hırsızlık ve içki içmek hallerinde de hadlerin uygulanması diye bir şey söz konusu olmaz."<sup>86</sup>

Bu bağlamda Mürcie, ameli îmândan sonraya attığı için îmânla beraber masiyetin zarar vermeyeceğini söylüyordu. İşte bu bağlamda, Buhârî amelin îmânla sıkı münasebetini göstermek ve amelin îmâna kopmaz bağlarla bağlı olduğunu ifade için bâblar açmış ve bu görüşü destekleyen birçok hadis rivâyet etmiştir. Bu rivayetleri Kastallânî, yine Ehl-i hadisin görüşleri doğrultusunda ve diğer mezheplerin görüşlerine karşı reddiye niteliğinde şerh etmiştir.

Örneğin, "Cennet ehli cennete, cehennem ehli cehenneme girer, sonra Allah, kalbinde hardal tanesi kadar îmân olanı cehennemden çıkarın, buyurur"<sup>87</sup>. Bu rivayet ile ilgili olarak Kastallânî der ki: "Bu hadis, Mürcie'den îmân üzere olanın yaptığı kötü ameller (masiyet/seyyie) îmâna zarar vermez ve masiyet, kişiyi ateşte ebedi bırakır, diyen Mutezililere reddiyedir."<sup>88</sup>

Keza, başka bir rivayette Ebû Zerr (r.a.) şöyle demiştir: "Ben (bir keresinde) Medîne'nin Harre mevkiinde Peygamber (s.a.s.)'in beraberinde yürüyordum. Uhud Dağı bizim karşımıza çıkınca, Peygamber: "Yâ Ebâ Zerr!" diye seslendi. Ben:

83 Buhârî, İmân, 33 (I, 16).

84 Kastallânî, *İrşâdüs-sârî*, I, 225. Krş: Kastallânî, *İrşâdüs-sârî*, XV, 553.

85 Kutlu Sönmez, *Mürcie ve Tesirleri*, s. 104.

86 İbn Ebî'l-Izz el-Hanefî, *el-Akîdetü't-Tahâviyye ve Şerhi*, çev. M. Beşir Eryarsoy, (İstanbul: Guraba yay., 2002), 249-250.

87 Buhârî, İmân, 15 (I, 11).

88 Kastallânî, *İrşâdüs-sârî*, I, 180.



'Lebbeyk yâ Râsûlellah! (Buyur!)' dedim. Râsûlullah: "Benim yanımda şu Uhud Dağı kadar altın olup da ondan benim yanımda bir dînâr altın bulunduğu hâlde üzerimden üç gün geçmesi beni sevindirmez.... hadisin devamında Râsûlullah: "O, Cibril'di; bana geldi de: 'Ümmetinden Allah'a hiçbir şeyi ortak kılmayarak ölen kimse cennete girer.' dedi. Ben: 'O kimse zina etse ve hırsızlık yapsa da mı?' diye sordum. Cibril: 'Zina etse ve hırsızlık yapsa da!' diye cevâb verdi."<sup>89</sup> Kastallânî şöyle demektedir: "Burada, Harici ve Mu'tezil'eden, büyük günah sahipleri tövbe etmeden ölürlerse cehennemde ebedi kalırlar, diyenlere reddiye vardır. Burada "O kimse zina etse ve hırsızlık yapsa da mı?" sözü tekrarlanmamıştır. Bu tekrar, önceden geçmişti."<sup>90</sup>

"Günah, cahillikten kaynaklanan işlerdendir. Şirk hariç, hiçbir günah sahibini küfre götürmez."<sup>91</sup> rivâyeti ile ilgili Kastallânî, "Bu rivayet Haricilerin 'Günah işleyenler kafir olurlar.' ve Mu'tezile'nin günah işleyenler için 'Ne kafir ne Müslüman olurlar.' demelerinin aleyhine delidir."<sup>92</sup> demektedir. Hâricilerin mürtekib-i kebîrenin kâfir olduğu şeklindeki sert çıkışına tepki olarak ortaya çıkan Mürcie, küfürle beraber itâatin fayda etmemesi gibi, îmânla beraber günahın da zarar vermeyeceğini ifade etmiştir.<sup>93</sup> Bu hadis ilk etapta Mürcie'yi destekler görünse de îmânlı kimselerin cehennemde bir zaman kalması gerçeğinin işaretiyle Mürcie'nin günahkâr mü'minin cehenneme girmeyeceği iddiasını çürütür."<sup>94</sup>

Bu konudaki diğer rivayetler şunlardır: Ebû Zerr'den rivâyet edilen bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurdu: "Bana Cebrail gelerek 'Ümmetinden kim Allah'a herhangi bir şeyi ortak kılmadan ölürse cennete girer.' müjdesini verdi." dedi. Ben zinâ ve hırsızlık yapsa da mı, diye sordum. Hırsızlık da etse, zinâ da yapsa, cevabını verdi. Ben tekrar: Yani hırsızlık ve zinâ yapsa da ha, dedim. Evet, dedi, hırsızlık da etse, zinâ da yapsa! Hz. Peygamber dördüncü keresinde ilâve etti: Ebû Zerr'e rağmen cennete girecektir."<sup>95</sup> Kastallânî: "Bir Müslüman vefat ederse ateşten önce veya sonra her halükarda cennete girecektir ki bu Ehl-i sünnetin ittifakı ile Allah'ın hakkı olan konular içindir. Ancak kul hakkı olan konularda ise bunun ödenmesi gerekir. Kişi günaha ısrarcı olursa bu, Ehli sünnete göre Allah'ın meşietindedir. Dilerse af eder dilerse cezalandırır. O yaptığından sorulamaz." der. Mürcie'ye göre, büyük günah işleyen bir mümine gelince cezalandırılması veya mükâfatlandırılması ile ilgili verilecek karar Allah'a bırakılır. Allah dilerse affeder dilerse azap eder. Bu görüş, daha sonraları Ehli sünnetin bütün çevrelerince temel

89 Buhârî, Rikâk, 14 (VII, 177-178).

90 Kastallânî, *İrşâdî's-sârî*, XIII, 5.

91 Buhârî, İmân, 22 (I, 13).

92 Kastallânî, *İrşâdî's-sârî*, I, 196.

93 Kamil Çakın, "Buhârî'nin Mürcie ile İmân Konusunda Tartışması", *AÜİF*, XXXII, (1992), s. 188.

94 Mehmet Çetinkaya, *İslam Mezhepler Tarihi Açısından Sahih-i Buhârî*, s. 80.

95 Buhârî, Libâs, 24 (VII, 177-178).



bir esas olarak benimsenmiştir.<sup>96</sup> Kastallânî de bu hadisin şerhinde, “Kişi tövbe etmeden ölürse bu Allah’ın meşietindedir, dilerse affeder dilerse de azab eder. O, yaptığından sorulamaz.” demekle aslında Mürcie’nin kararı Allah’a bırakma fikrine sahip olduğunu görmekteyiz.

Yine “Bize silah çeken bizden değildir.”<sup>97</sup> rivayetini Kastallânî; “Yani sünnetten değildir.” şeklinde yorumlar. Yine “Bunu helal sayan kafir olur.” demektedir. Burada “Bizden değildir.” ibaresi, “Kişi yolumuza uymamıştır, yolumuzda değildir.” anlamındadır, demektedir. Kastallânî “Yanakları döven bizden değildir.” hadisini bu konuda delil getirir ve “Bu ve buna benzer hadisler sakındırma amacını taşır.”<sup>98</sup> demektedir. Bu ve buna benzer hadisler, Mürcie’nin önderlerinden Hasan b. Muhammed, Misar b. Kidam ve Abdülkerim b. Ümeyye tarafından “Bizim gibi değildir.” şeklinde tevil edilmiştir. Ahmed b. Hanbel ve diğerleri, daha sonra bunu Mürcie’nin genel bir yorumu olarak değerlendirmişlerdir.<sup>99</sup>

Büyük günah işleyenin bu dünyada isimlendirilmesi ile ilgili Mürcie’nin görüşünü özetleyecek olursak büyük günah işleyen günahkar (*fâsık*) olmakla beraber gerçek mümindir. Kible ehlinde hiç kimse büyük günah işlediği için tekfir edilemez. Şirkle birlikte iyi ameller (*ta’ât*) fayda vermediği gibi, îmânla birlikte de kötü ameller zarar vermez. Mürcie’nin kible ehlinde hiç kimsenin günahı dolayısıyla tekfir edilemeyeceği şeklindeki uzlaşmacı tutumu, pratikte genel olarak, Ehli sünnet tarafından da benimsenmiştir.<sup>100</sup> Bu görüş genel olarak da Kastallânî tarafından da kabul edilmiş olup, “Bizden değildir.” lafzını yani, “Bizim yolumuza ve sünnetimize uymamıştır.” manasında şerh eder. Dolayısıyla da kişiyi dinden çıkarmaz. Ancak helali haram, haramı helal kabul ederse o zaman kâfir olur.

## 7. Halku’l Kur’ân Meselesi

Tasnif döneminde tartışılan ve neticesinde toplumda birçok dîni, fikrî, ilmî ve siyasi olaylara sebep olan konuların başında, hem Allah’ın kelâmıyla hem de tevhidîyle ilgili olarak ele alınan Kelâmullah meselesi gelmiştir. Kelâmullah meselesi, o dönemde öyle hararetle tartışılmıştır ki itikâdi birçok konu bu mesele çerçevesinde ele alındığı için, kelâm ilmine kelâm denilmesine ve bu ilim mensuplarına da *mütekellimûn* denilmesine sebep olmuştur.<sup>101</sup> Ehl-i sünnet’le Mu’tezile arasında cereyan eden Halku’l-Kur’ân meselesi, Allah’ın kelâm sıfatıyla yakından ilgili bir terim olarak Kur’ân-ı Kerim’in, Cenâb-ı Hakk’ın ezeli ilmine mi dayandığı, yoksa sonradan mı yaratıldığı konusunda hicri I. asırda çıkan uzun soluklu tartışmayı ifade eder. Kur’ân-ı Kerim’in mahlûk olup olmadığı konusunda ilk defa söz

96 Sönmez Kutlu, *Mürcie ve Tesirleri*, s. 115.

97 Buhârî, *Fiten*, 7 (VIII, 90).

98 Kastallânî, *İrşâdüs-sârî*, XV, 22-23.

99 Sönmez Kutlu, *Mürcie ve Tesirleri*, s. 111.

100 Sönmez Kutlu, *Mürcie ve Tesirleri*, s. 111.

101 Şehristânî, *el-Milel ve’n-Nihal*, thk. Ahmed Fehmi Muhammed, (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1990), I, 23.

edenler Mu'tezile âlimlerinden Ca'd b. Dirhem (ö.118/736) ile Cehm b. Safvân'dı (ö.128/745). Ebû Sa'îd Dârimî'ye göre de ilk defa kelâmî bir konu olarak Kur'ân'ı tartışma konusu haline getiren Ca'd b. Dirhem'dir. Cehm b. Safvân da bu görüşü benimseyip yaymıştır.<sup>102</sup> Buhârî de bu tartışmalardan etkilenmiş ve ister istemez Halku'l-Kur'ân tartışmasına müdâhil olmuştur. Buhârî'nin yaşadığı dönem bu tartışmaların en yoğun olarak yaşandığı zamandır. Bu sebeple *Sahîh-i Buhârî*'de bu konuyla ilgili bolca tasnifler, bâb başlıkları kullanılmıştır. Buhârî zaten *Halku ef'âli'l-ibad ve'r-redd ale'l-Cehmiyye* adlı eserini bu konuya hasretmiştir.

Buhârî, *el-Câmiü's-Sahîh*'in Kitabü't-Tevhid bölümünün 28. bâbından 55. bâbına<sup>103</sup> kadar tasnif etmiş olduğu bütün bâblarda, Kelâmullah ve Kur'ân'ın mahlûk olmadığı konusunu işlemiştir. Bu bâbların muhtevalarına bakıldığında Buhârî'nin, Kelâmullah meselesini kulların fiilleri ve irade konularıyla birlikte değerlendirdiği görülmektedir.<sup>104</sup> Bu bağlamda Kastallânî, ilgili rivayetlerin şerhinde, bazen mezkûr fırkaların adlarını zikrederek bazen de “Böyle diyenlere, düşünenlere ret vardır” diyerek iddialara cevap verir. Örneğin ‘Allah’ü Te’âla’nın O’nun huzurunda, O’nun izin verdiği kimselerden başkasının şefaati fayda vermez. Nihayet onların yüreklerinden korku giderilince: ‘Rabbimiz ne buyurdu?’ derler. Hakkı (buyurdu), derler. O yücedir, büyüktür.”<sup>105</sup> Bâb başlığı ile ilgili Kastallânî, Buhârî'nin, bu ayetin sonunda Allah'ın “Rabbimiz ne yarattı?” değil, “Rabbimiz ne söyledi?” şeklinde bir ifade kullandığına vurgu yapmaktadır. İşte bu husus, Buhârî'nin Kelâmullah meselesindeki görüşünü ve eleştirilerini, daha bâbın başlığında ortaya koymasının bir ifadesi olmaktadır. Buna göre Buhârî, Allah'ın kelâm sıfatının yaratılmamış olduğunu ispat etmiş ve bâbda tasnif ettiği muhtevastan anlaşıldığına göre, Allah'ın sesle konuştuğu görüşünü kabul ettiğini ortaya koymuştur. İşte bu bağlamda Kastallânî de ilgili bâbın şerhinde İbn Hacer'den alıntı yaparak Buhârî'nin bu bâbı oluşturmadaki amacına uygun olarak şerh etmiştir. Kastallânî der ki: “Buhârî'nin bu ayeti tercümede zikretmesindeki ve hatta bütün bâbı tasnif etmesindeki amacı, Allah'ın kelâm sıfatının zatiyla kaim olduğunu ispat etmek olmuştur. Bazı hak ehli dediler ki: ‘Allah'ın kelâmı ses ve harf cinsinden değildir, bilakis ezeli ve zatiyla kaimdir.’”<sup>106</sup> Beyhâkî de İ'tikâd kitabında der ki: “Kur'ân Allah'ın kelâmıdır. Allah'ın kelâmı Allah'ın zati sıfatlarından biridir. O'nun zati sıfatlarından hiç biri mahlûk muhdes değildir.”<sup>107</sup>

Keza “Allah, sana indirdiğini kendi ilemiyle indirdiğine şahitlik eder. Melekler de buna şahitlik ederler”<sup>108</sup> ayeti ile ilgili olarak Kastallânî şu açıklamayı yap-

102 Y. Şevki, Yavuz, “Halku'l-Kur'ân”, *DİA*, XV, 371.

103 Buhârî, *Tevhid*, 28-55 (VIII, 187-216), Buhârî, *Tevhid*, 32 (VIII, 194).

104 Ömer Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, s. 378.

105 Sebe, 34/23; Kastallânî, *İrşâdî's-sârî*, XV, 521.

106 Kastallânî, *İrşâdî's-sârî*, XV, 522.

107 Kastallânî, *İrşâdî's-sârî*, XV, 523.

108 Nisa, 4/166.

maktadır: “Burada Mu'tezile'ye, Allah'ın sıfatları konusunda reddiye vardır. Çünkü Mu'tezile, Allah'ın sıfatlarını reddeder. Ama Allah ilmi kendisine nispet etti. İbn Battal da buradaki inzaldan maksadın, Allah'ın mükellef kullarına, kitabın anlamını ifham etmesi olduğunu, yoksa, onun inişi, inzali, mahlûkat cisimlerin inzali gibi olmadığını söyler. Çünkü Kur'an, cisim de mahlûk da değildir.<sup>109</sup> Zira o dönemde el-Câhız (ö.255/869) gibi bazı kelâmcılar “Kur'an'ın cisim olduğu”nu iddia etmişlerdir. İşte bu bâb başlığında muhtemelen Buhârî, bu iddiaları reddetmiş ve ileri sürüldüğü gibi Kur'an'ın cisim olmadığını ortaya koymak istemiştir.”<sup>110</sup>

“Onlar Allah'ın kelâmını değiştirmek istiyorlar.”<sup>111</sup> “Şüphesiz o Kur'an hak ile batılı ayırt eden bir sözdür.”<sup>112</sup> ayetleri ile ilgili Kastallânî der ki: “İbn Battal bu konuda şöyle demektedir: “Buhârî'nin kastı, önceki bâblarda ispat etmek istediği Allah'ın kelâmının kendisiyle kaim ve ezeli bir sıfat olduğu düşüncesini ispat etmek içindir.” Yine Kastallânî şöyle demektedir: “Bana göre Buhârî'nin gayesi Kelâmullah tek bir çeşit olmayıp Kelâmullah'ın sadece Kur'an'a hasredilemeyeceğidir. Bununla beraber Kelâmullah, gayrı mahlûk değil, o kadim bir sıfattır. O bununla kullarından şer'i ahkamdan ve diğer İhtiyaçlarından faydalarına olan ahkâmı iletir.”<sup>113</sup>

Bu bağlamda yine “Rabb'in kıyâmet gününde peygamberlerle ve diğerleriyle kelâm etmesi”<sup>114</sup> bâbında zikredilen rivayetlerle ilgili Kastallânî şu açıklamayı yapar: “Bu hadislerden sadece birinde Enes'in hadisinde, yüce Allah'ın peygamberleri ile konuşması söz konusu iken dört hadiste ise yüce Allah'ın peygamberler dışındaki kişilerle olan konuşması söz konusudur. Hal böyle iken Yüce Allah'ın peygamberler dışındaki kimselerle konuşmasına karşın onun peygamberlerle konuşmasının ise daha evla olandır.”<sup>115</sup> Böylece Buhârî, Mu'tezile'nin Allah'ın konuşmasının mecâzen olduğu şeklindeki görüşüne itiraz etmekte ve bu hususta kendi görüşünü ortaya koymuş olmaktadır.<sup>116</sup>

Keza Buhârî, “Allah Musâ'ya hitap ile konuştu.”<sup>117</sup> bâb başlığı altında aynı ayet-i kerimeyi bâb başlığı yaparak Kelâmullah ile ilgili görüşlerini ortaya koymayı ve Mu'tezile gibi muhaliflerinin bu ayeti yanlış te'vil ettiklerini göstermeyi amaç edinmiştir. Mu'tezile, Allah'ın Hz. Mûsâ (a.s.) ile konuşmasının ağaçta kelâmı yaratması ve Hz. Mûsâ'nın (a.s.) ağaçtan çıkan kelâmı işitmesi suretiyle meydana geldiğini, dolayısıyla Allah'ın kelâmının hâdis bir varlıkta cereyan ettiğini ve hâdis

109 Kastallânî, *İrşâdüs-sârî*, XV, 530.

110 Ömer Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, s. 388.

111 Fetih, 48/15.

112 Târik, 86/13.

113 Kastallânî, *İrşâdüs-sârî*, XV, 534.

114 Buhârî, *Tevhid*, 36 (VIII, 200).

115 Kastallânî, *İrşâdüs-sârî*, XV, 558.

116 Ömer Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, s. 379.

117 Buhârî, *Tevhid*, 37 (VIII, 203).

olduğunu savunmaktadır.<sup>118</sup> Nitekim Kastallânî de burada isim vermeden aslında Mu'tezile'yi eleştirmektedir. Nehhâs'tan, söz konusu ayette olduğu gibi, "Fiil, masdar ile te'kit edildiği zaman, mecâz ifade etmeyeceğinde icma etmişlerdir." sözünü nakleder. Kastallânî Mu'tezile'nin Allah'ın konuşmasının mecâzen olduğu şeklindeki görüşüne itiraz sadedinde burada da müellif Buhârî'nin gayesine uygun şerh yapmıştır.

Keza Kur'ân vahyi indiği sırada peygamberimizin tavrı ile ilgili olarak: "(Ey Muhammed) Onu (vahyi) çarçabuk almak için dilini kımıldatma."<sup>119</sup> ayeti ve devamında gelen rivayetlerin açıklanmasında İbn Abbâs "Cem'uhû"yu: جمعہ 'Onu senin göğsünde toplamak bize aittir. Sonra sen onu okursun. Biz onu Cibril'in diliyle okuduğumuz vakit sen onun okuyuşuna tâbi ol.' demektir, dedi. Yine İbn Abbâs: "Sen onu dinle ve sus. Sonra onu sana okutmak da bize aittir" buyurdu, dedi. İşte artık bundan sonra Cibril Aleyhisselam kendisine geldiği zaman susup onu dinler, Cibril gidince, getirmiş olduğu âyetleri nasıl okutmuşsa peygamber de öylece okurdu."<sup>120</sup> Bu rivayetle ilgili olarak Kastallânî şöyle demektedir: "Bu hadiste Kur'ân'ın ifade edilmesi, kıraati söz konusudur. Çünkü 'Kur'ânehû' قرآنه kavliyle Kur'ân'ın kendisini okumak kastedilmiştir. Kur'ân'ı okurken dili ve dudakları hareket ettirmek okuyucunun amelidir, karşılığında ecir alacaktır. 'Biz onu okuduğumuz zaman, okunuşuna uy.' ayetinden 'fiilin Allah'a izafe edildiği, failin onu emreden olduğu' anlaşılmaktadır. Hâlbuki okuyan Cibril'dir. İbn Battal'ın dediği gibi bu ayette her müşkil fiilin (inme, gelme gibi) Allah'a nispeti söz konusudur. Burada gelme, inme gibi şeyler kendisi için hareket ve intikalin caiz olmadığı bir varlığa izafe edildiğinde, bunların tevlinin de onun sıfatına layık şekilde olmasını gerektirir açıklamasını dile getirir. Bu iki hadisin mevsûl ve muallak olarak serdedilmesi, okuyanın okuyuşu kadimdir diyenlere ret niteliğindedir. Çünkü dilin Kur'ân okuyuşu, Kur'ân'dan farklı olup Kur'ân kadim, okuyuş ise mahlûktur."<sup>121</sup>

Hâsılı Buhârî, 'Kur'ân'ın mahlûk olmadığını, ama onun telaffuzu gibi fiillerin mahlûk olduğunu, örnek olarak verdiğimiz bâb başlıklarında ortaya koymuştur. Böylece o bir yandan Halku'l Kur'ân meselesindeki fikirlerinden dolayı Cehmiyye/Mu'tezile, Kaderiye, Havâric ve Şia gibi hareketlerin görüşlerini reddederken diğer yandan da Kur'ân'ı okumanın, yazmanın ve yazı malzemelerinin mahlûk olmadığını savunan Ehl-i hadisi de eleştirmiştir."<sup>122</sup> Buhârî, Kelâmullah ve Halku'l Kur'ân tartışmalarındaki aktif katılımı ve farklı görüşü sebebiyle, sıkıntılı günler yaşamıştır. Ancak, meseleye getirdiği bakış açısıyla ve görüşleriyle o, kendisinden yarım asır kadar sonra teşekkül edecek Matürîdî kelâmının ilk tohumlarını atmış

118 Cârullah Zühdi, *el-Mu'tezile*, 6. bs., (Beyrut: Müessesetü'l-Arabiyeti'd-Dira1990), s. 86-87.

119 Kıyame, 75/16.

120 Buhârî, Tevhid, 43 (VIII, 208).

121 Kastallânî, *İrşâdî's-sâri*, XV, 580-581.

122 Ömer Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, s. 389.

ve onların bilgi kaynaklarını oluşturmuştur.<sup>123</sup> Kastallânî de mezkûr rivayetleri, Buhârî'nin fikirlerini destekleyici mahiyette şerh etmiştir.

### 8. Kader Meselesi

Kader meselesi, her devirde bütün İslâm kelâmcılarını en fazla meşgul eden itikâdî ve fikri problemlerden biri olmuştur. Bu problem, bir yandan mutlak ilim, mutlak irade ve mutlak kudret sahibi, her şeyin yaratıcısı olan Allah'ın hâkimiyetini, diğer yandan ise âlemde bir şeyler yapmakla görevli olan ve bu görevi de kendisine zaman zaman peygamberler vasıtasıyla bildirilen insanın hürriyetini direkt olarak ilgilendirmektedir.<sup>124</sup>

Buhârî, Ehl-i hadisin kader ile ilgili düşünce ve görüşlerini *Sahih*'inin Kitabü'l Kader adlı bölümünde dile getirmiştir. Zaten Buhârî, *Sahih*'inin bazı bölümlerini bidatçı diye adlandırdığı bazı fırkalara reddiye mahiyetinde oluşturmaya çalışmıştır. Yine Buhârî'nin, kader bölümünü, kaderi reddeden Mu'tezile fırkasına bir reddiye olarak yazmış olması kuvvetle muhtemeldir.<sup>125</sup> Kastallânî de bu rivayetleri, bu bâbin oluşturulmasındaki gayeye uygun olarak şerh etmiştir.

Örneğin Kastallânî, daha Kader kitabının girişinde Ashâbü'l-Hadîs'in kader hakkındaki görüşlerini nakletmeden önce "Senin kavuşacağıın mukadderatı yazan kalemin mürekkebi kurumuştur." hadisini nakleder ve akabinde der ki: "Ehli sünnete (Ashâbü'l-Hadîs), göre kader takdir manasında masdar olup Allah'ın eşyayı yaratmazdan önce eşyanın miktarlarını, ahvalini, icat zamanlarını takdir edip bilmesidir. Sabık olan bu ilmi gereğince de onları icat eder. İman, küfür, hayır, şer, menfaat, zarar gibi bütün durumlar Allah'ın ezeli ilmi ve iradesinden sadır olur. Bütün bunların hepsi kendisinden başka ilah olmayan ve yaratıcı bulunmayan Allah'ın kudret ve tesiriyle hâsıl olur. O'nun mülkünde, O'nun hüküm ve takdirinden başka hiçbir şey cereyan etmez." Bu konuda Abdülkerim İbnü's Sem'ânî (ö. 526/1167), Ehli sünnetin görüşünü şöyle özetlemektedir. "Bu konuyu bilmenin en iyi yolu akıl ve kıyası devreye sokmaksızın kitap ve sünnete bağlı kalmaktır. Kim kitap ve sünnetten saparsa o sınırsız sahada hayret ve dalalet düşer ve kalbi mutmain olmayıp şifa bulamaz. Çünkü kader Allah'ın kendisine tahsis ettiği bir sırdır ki onun çektiği bir perde ile Allah onu beşerin akıl ve idrakine kapamıştır. Onu Allah bildirmedikçe ne peygamber ne de yakın melekleri bilir."<sup>126</sup>

Şimdi de rivayetler bağlamında Kastallânî'nin kader meselesine yaklaşımını irdeleyelim. Bir rivayet şöyledir: "Allah onların ne yaptıklarını en iyi bilendir."<sup>127</sup> bâb başlığı ile ilgili Kastallânî der ki: "Bu, Ehli sünnet mezhebinin; kaderin, Allah'ın

123 Yunus Şevki Yavuz, "Halku Efâli'l-İbâd", *DİA*, XV, 370.

124 Halife Keskin, *İslam Düşüncesinde Kader ve Kazâ*, (İstanbul: Beyan yay., 1997), s. 7.

125 Bu konu hakkında yapılan bir çalışma için bkz. H. Musa Bağcı, "el-Buhârî'nin Kader Konusunda Mu'tezile ile Münakaşaları", *AÜİFD.*, XLVI, (2005), I, 21-42.

126 Kastallânî, *İrşâdüs-sârî*, XIV, 3.

127 Buhârî, Kader, 3 (VII, 210).

hiç bir mahlûkatının muttali olmadığı gaybı ve ilmi olduğu görüşünü destekler.”<sup>128</sup>

Diğer bir rivayet de şöyledir: “Hz. Peygamber’in yaptığı ve sahabilere tavsiye ettiği *Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh*<sup>129</sup> duasında da Kastallânî “Bu kelâm, en-Nevevî'nin de dediği gibi, bir teslim olma isteği ve tefvîz kelimesidir ki kulun kendi nefsi için hiçbir şeye mâlik olmadığına, bir zarar def etmeye ve bir hayır celp etmeye hiçbir kuvveti bulunmadığına, kuvvetin de ancak Allah'ın kuvveti ve iradesiyle bulunabileceği hakikatine işaret eder.”<sup>130</sup> diyerek Ehl-i hadisin kader anlayışını çok güzel özetlemiş olmaktadır.

Keza, Hz. Peygamber'in “Şüphesiz Allah âdemoğlu üzerine zinadan nasibini takdir edip yazmıştır. Şüphesiz âdemoğlu (ezelde) takdir edilen bu akıbeta çaresiz ulaşacaktır.”<sup>131</sup> hadisinde Kastallânî der ki: “Hadisin başlığa uygunluğu, zina ve zina davetçilerinin, kul üzerine takdir edilip yazılmış olduğu, bunların kaderin sâbıklığından hâriç olmadığı yönündendir.”<sup>132</sup>

Yine Kastallânî, “Felak suresinin ilk ayetlerinin Allah'ın her şeyi yarattığına delalet ettiğini, bu surede, kulun fiilini yarattığını iddia edenlere (Kaderiyye) bir reddiye olduğunu” ifade eder.<sup>133</sup> Buhârî'ye göre hayrın da şerrin de yaratıcısı Allah'tır. O halde bu bâb başlığı ve müteakiben serdedilen hadis ve özellikle Felak suresinin ilk ayetleri Kaderiyye'ye red niteliğindedir. Kastallânî bu görüşünü biraz da mantıksal bir çıkarımla şöyle destekler: “Kendisinden sığınılması istenen bir kötülük, kulun kendisi tarafından yaratıldıysa o zaman Allah'a sığınmasının bir anlamı olmayacaktır. Zira ancak kendisinden sığınılan şeyi izale etmeye muktedir olan kimseye sığınmak sahih olur.” Yine Kastallânî, iddiasını pekiştirmek için nahiv kaidelerinden yola çıkarak der ki: “Bu ayetteki (من شر ما خلق) ifadesindeki ‘شر’ şeytanın şerri, cehennem veya Allah'ın yarattığı her şey sahibinin şerri’ anlamına gelir. Bu ifadedeki ‘ما’ mevsule ‘ma’sıdır, ait zamiri mahzuftur yahut masdariyyedir. Bu durumda mahlûk anlamında halk olup halkın şerrinden manasındadır. Dolayısıyla bu sure; Allah'ın hayır ve şerden her şeyin yaratıcısı olduğuna delalet etmektedir. Burada kulun fiilini yarattığını söyleyenlere reddiye niteliğindedir.”<sup>134</sup> Mu'tezile'den Allah'ın şerri yaratmadığını savunanlar ise bu ayetteki ‘min şerri ma halak خلق (من شر ما خلق)’daki ‘شر’ tenvinle, ‘ما خلق’daki ‘ما’ yı nefiy ‘ما’ sı kabul etmişlerdir. Bu durumda onlara göre anlam “Allah'ın yaratmadığı şerden sana sığınırım olur.” Kastallânî, bunun batıl bir mezhebe mebni merdud bir okuyuş olduğunu savunur.”<sup>135</sup>

128 Kastallânî, *İrşâdî's-sârî*, XIV, 12.

129 Buhârî, Kader, 7 (VII, 213).

130 Kastallânî, *İrşâdî's-sârî*, XIV, 23.

131 Buhârî, Kader, 9 (VII, 214).

132 Kastallânî, *İrşâdî's-sârî*, XIV, 28.

133 Kastallânî, *İrşâdî's-sârî*, XIV, 33.

134 Kastallânî, *İrşâdî's-sârî*, XIV, 33.

135 Kastallânî, *İrşâdî's-sârî*, XIV, 33.



Yine Kastallânî, “Eğer Allah’ın bizi eriştirmesi olmasaydı biz hidayete ermiş olmazdık.”<sup>136</sup> ve “Yahut Allah beni doğru yola iletseydi, elbette O’na karşı gelmekten sakınanlardan olurum.”<sup>137</sup> ayetleri ile ilgili olarak hidayet konusunda Mu’tezile’nin görüşünü zikredip Buhârî’nin Kader, 16. bâbını Mu’tezile’ye red-diye anlamında oluşturduğunu ifade eder. Kastallânî’ye göre Mu’tezile mezhebi, Allah’ın enbiya ve evliya için hidayet ve irşad nevinden yaptığı her şeyi, kâfirler ve fasıklar için de yaptığını savunmaktadır.<sup>138</sup> Onlara göre mümin ile kafir arasında haklı ile haksız arasındaki imtiyaz, kişinin çalışması ve ihtiyarına göre hâsıl olur. Dolayısıyla da kişinin kendisini övmesi gerekir. Çünkü îmânı kendi çalışmasıyla elde etmiştir ki o îmân da onu cennetin derecelerine ulaştıracak ve cehennemden düşmekten kurtaracaktır. Kastallânî ise, Mu’tezile’nin bu düşüncesini eleştirerek insanın asla kendi nefisini övmeyip sadece Allah’ı övmesi gerektiğini ve hidayet verenin yalnızca Allah olduğunu ifade etmektedir. Yani ona göre, hidayeti kendi çalışmasıyla elde eden insan olmayıp hidayeti ona veren Allah’tır. İnsan fiili dâhil her şeyi yaratan Allah olduğu gibi hidayeti ve dalaleti de veren Allah’tır.<sup>139</sup>

Kastallânî “Yahut Allah beni doğru yola iletseydi, elbette O’na karşı gelmekten sakınanlardan olurum.”<sup>140</sup> ayetini yorumlarken Şeyh Ebu Mansur’un şöyle dediğini nakleder: “Bu ayette sözü edilen kafir, hidayeti Mu’tezile’den daha iyi bilmektedir. Keza tabiielerine “Allah bize doğru yolu gösterseydi biz de size doğru yolu gösterirdik.” diye kâfirler de hidayeti çok iyi bilmektedirler. Yani diyorlar ki ‘Allah hidayeti bize muvaffak kılsaydı ve doğru yolu bize gösterseydi biz de sizi ona çağırırdık.’ Oysaki bize dalalete ve azgınlık verildiği için doğru yolu bulmaya muvaffak olamadık. Kastallânî, kâfirlerin bu yanlış anlayışlarını naklettikten sonra Mu’tezile’nin bu konudaki anlayışını şöyle ifade etmektedir. ‘Allah onlara (kâfirlere) doğru yolu gösterdi ve başarıyı onlara verdi fakat onlar doğru yola gelmediler.’ Bu cümle, Mu’tezile’nin hidayet ve dalalete konusundaki bakış açısını yansıtmaktadır.” Sonuç olarak Kastallânî, kâfirlerin hidayet konusundaki tavırlarını eleştirdiği gibi Mu’tezile’nin kader anlayışını şu sözlerle reddetmektedir: “Ehl-i sünnet mezhebine göre; Allah îmân ve küfürden murad ettiği şeyi kulların iktisabına muktedirdir ve Kaderiyye’nin iddia ettiği gibi bu îmân ve küfrün kullar tarafından yaratılması söz konusu olamaz.”<sup>141</sup>

Buhârî, kader meselesini ve buna bağlı olarak kulların fiillerinin yaratılıp yaratılmadığı meselesindeki görüşlerini başka kitap ve bâblarda da dile getirmiştir. Mesela, “meşîet ve irade bâbında”<sup>142</sup> “Sizler ancak Rabbinizin dilemesi sayesinde

136 Araf, 7/43.

137 Zümer, 39/57.

138 Kastallânî, *İrşâdüs-sârî*, XIV, 38.

139 Kastallânî, *İrşâdüs-sârî*, XIV, 38.

140 Zümer, 39/57.

141 Kastallânî, *İrşâdüs-sârî*, XIV, 38.

142 Buhârî, *Tevhid*, 31 (VIII, 190).



bir şeyi dileyebilirsiniz.”<sup>143</sup> ayeti ve diğer bazı ayetlerin<sup>144</sup> tefsirlerinde de kullarının tüm fiillerinin Allah tarafından yaratıldığını ve Allah dilemedikçe de hiç kimsenin bir şey yapamayacağını, iradenin Allah'ın sıfatlarından olduğunu, böylelikle O, bir şey dilemedikçe hiç kimsenin bir şey yapamayacağını söyler. Kastallânî de ilgili yerlerde Buhârî'nin fikirlerini desteklemektedir.<sup>145</sup>

Yine Kastallânî, “Allah'a eşler koşmayın.”<sup>146</sup> O'na ortaklar koşuyorsunuz. O, Âlemlerin Rabbi'dir.”<sup>147</sup>; “Onlar Allah ile beraber başka bir ilaha kulluk etmezler.”<sup>148</sup>; “And olsun, sana ve senden önceki peygamberlere de şöyle vahy edildi: Eğer Allah'a ortak koşarsan elbette amelin boşa çıkar. Hayır. Yalnız Allah'a ibadet et ve şükredenlerden ol.”<sup>149</sup> İkrime: “Onların çoğu Allah'a ortak kılıcılar olarak Allah'a îmân ettiler.” dedi. “And olsun ki onlara kendilerini kimin yarattığını sorsan elbette Allah derler. Öyleyken nasıl döndürülüyorlar?”<sup>150</sup> And olsun eğer onlara: “Gökleri ve yeri kim yarattı?” diye sorarsan, elbette ‘Allah’ derler.”<sup>151</sup> .... “Sıdk”, Kur'an'dır; onu tasdik eden de mü'mindir...<sup>152</sup> bâbında Kastallânî şöyle açıklamalarda bulunmaktadır: “İbn Battal'a göre, Buhârî'nin bu bâbdaki maksadı, fiillerin hepsinin Allah Teâlâ'ya nispetini isbâttır. Bu fiiller, mahlûklar tarafından hayır yahut şer olsa da müsavidir. Bunların hepsi Allah için mahlûktur, mahlûk için kesbdir. Halktan hiçbir şey Allah'tan başkasına nispet edilmez. Edilirse o bir ortak, eş, ve fiilin O'na nispetinde O'na müsavi olmuş olur. Yüce Allah kullarına bu mühim iş üzerine zikredilen âyetlerle ve eşleri ve beraberinde duâ edilmiş ilâhları açıkça nefyeden diğer âyetlerle tenbih edip uyarmıştır.”<sup>153</sup>

Yine Kastallânî der ki: “Burada bu bâbdan maksat, kişi kendi fiilini yaratır olduğunu iddia edenlere ret vardır. Aynı zamanda kişinin kudreti asla yoktur, diyen Cehmiyye'ye de ret vardır. Yine Allah'ın kudreti yoktur, diyen Mu'tezileye de ret vardır.”<sup>154</sup> Ancak Allah yaratır kul kesbeder, bu, Eşari'lerin görüşüdür.”<sup>155</sup>

Böylece Kastallânî, Buhârî'nin kader meselesindeki görüşlerini, başta Kitâbü'l-Kader olmak üzere *Sahih*'inin çeşitli bölümlerinde ortaya koyduğu üzere, Ashâbü'l-Hadis'in îmân, küfür, hayır, şer... gibi bütün fiillerin Allah'ın kaza ve kaderiyle olduğu ve hiç bir şeyin O'nun emri ve isteği olmadan gerçekleşmeyeceği şeklindeki kader anlayışına uygun şerh ederek desteklemiş ve böylelikle yaygın

143 İnsan, 76/30.

144 Ali İmran, 3/26; Kehf, 18/23; Kasas, 28/56; Bakara, 2/158.

145 Kastallânî, *İrşâdî's-sârî*, XV, 506-507.

146 Bakara, 2/22.

147 Fussilet, 41/ 9.

148 Furkan, 25/ 68.

149 Zümer, 39/65-66.

150 Zuhruf, 43/87.

151 Zümer, 39/ 38.

152 Kastallânî, *İrşâdî's-sârî*, XV, 572-573.

153 Kastallânî, *İrşâdî's-sârî*, XV, 574.

154 Kastallânî, *İrşâdî's-sârî*, XV, 574.

155 Kastallânî, *İrşâdî's-sârî*, XV, 574.

olarak Ehl-i sünnetin görüşlerini savunmuş ve Mu'tezile ve Cebriye gibi mezheplerin kader konusundaki görüşlerini tenkit etmiş ve reddetmiştir.

### 9. Fiten Hadisleri

Kastallânî'nin fiten rivâyetlerinin şerhinde rivâyetlere, lafız eksensli bir yaklaşıma sahip olduğu görülmektedir. Şöyle ki o, bu tarz rivâyetlere yaklaşımında rivâyetler ile meydana gelen olayları karşılaştırarak bu rivâyetleri nübüvvet alametlerinden sayar. Kastallânî, ilk olarak "fiten" kelimesinin anlamını vermekle konuya giriş yapar.

"Fiten, 'fitne'nin cem'idir. Fitne, imtihan, mihnet, azâb, şiddet ve her türlü mekruh manasındadır. Küfür, günâh, fısk, fucûr, musîbet ve bütün günahlara da 'Fitne' denir. Eğer bu Allah tarafından olmuşsa hikmet üzere olmuştur. Allah'ın emri olmaksızın insanlar tarafından olmuşsa bu, kötülenmiştir. Allah insanları fitne çıkarmakla kötölemiş ve 'Fitne ölümden daha ağırdır.'<sup>156</sup> ayetiyle yermiştir."<sup>157</sup> Daha sonra Kastallânî, rivayetleri şerh etmeye başlar.

Örneğin Üsâme b. Zeyd (r.a.)'in rivayet ettiği bir hadis şu şekildedir: "Peygamber (s.a.s.) yüksek bir yerden Medîne evleri arasından yükselen evlere baktı da: 'Benim görmekte olduğum fitneleri sizler görebiliyor musunuz?' buyurdu. Sahâbîler: Hayır, dediler. Râsûlullah: 'Şüphesiz ben, evlerinizin aralarına dökülen fitne ve felâket mahallerini, şiddetli yağmur sellerinin açtığı yarılar gibi (gözümle) görüyorum.'<sup>158</sup> buyurmuştur." Kastallânî bu rivayetle ilgili olarak şu açıklamayı yapmaktadır: "Peygamberimize bu görme işi keşif yolu ile bildirilmiş, onu, kendi gözleri ile olmuş gibi görmüştür. Peygamber'in bu haberi de aynen meydana gelmiştir. Hz. Osmân'ın şehit edilmesiyle başlayan bu fitneler, musibetler aralıksız devam etmiş, Cemel, Sıffin, savaşları olmuş, tahkim meselesinden dolayı kıtal ve ölümler meydana gelmiştir."<sup>159</sup> Kastallânî biraz lafız farklılığı olsa da aynı konuyla ilgili başka yerde de Hz. Peygamber'in "Hz. Osman'ın şehit edilmesine işaret ettiğini ve bunun da peygamberlik alameti olduğunu söyler."<sup>160</sup>

Yine bu bağlamda, Ebû Mûsâ'dan nakledilen bir rivayet de şöyledir: "Ebû Mûsâ (r.a.) Medîne bahçelerinden bir bahçe içinde Peygamber (s.a.s.)'in beraberinde bulunmuştur. Oradaki kuyunun başında otururlarken Peygamber'in elinde bir değnek vardı. Peygamber bu değnekle su ile çamur arasına vurarak düşünüyordu. Bu sırada bahçenin kapısına bir adam geldi ve içeriye girmek için kapının açılmasını istedi. Peygamber, Ebû Mûsâ'ya: 'Kapıyı aç ve o geleni cennetle müjdele!' buyurdu. (Ebû Mûsâ dedi ki:) Ben gidip gördüm ki, o Ebû Bekr'dir. Hemen ona ka-

156 Bakara, 2/191.

157 Kastallânî, *İrşâdüs-sârî*, XV, 3.

158 Buhârî, Fiten, 4 (VIII, 88-89).

159 Kastallânî, *İrşâdüs-sârî*, XV, 14.

160 Kastallânî, *İrşâdüs-sârî*, IV, 482.

pıyı açtım ve kendisini cennetle müjdeledim. Ondan sonra başka bir adam bostan kapısının açılmasını istedi. Peygamber yine: 'Ona kapıyı aç ve kendisini cennetle müjdele!' buyurdu. Gidip baktım ki, o Ömer'dir. Ona da kapıyı açtım ve cennetle müjdeledim. Bundan sonra başka bir adam kapının açılmasını istedi. Peygamber dayanmış vaziyette idi, oturdu da: 'Ona da kapıyı aç ve kendisine isabet edecek yahut meydana gelecek- musibetlere, belâlara karşı cennetle müjdele!' buyurdu. Ben gidip gördüm ki o, Osman'dır. Ona da kapıyı açtım ve cennetle müjdeledim de Peygamber'in söylemiş olduğu "isabet edecek belâlara karşı" sözlerini kendisine haber verdim. Osman: '(Peygamber'in haber verdiği belâlara sabretmenin acılığına karşı) kendisinden yardım istenecek olan ancak Allah'tır!' dedi."<sup>161</sup> Bu rivayetle ilgili olarak Kastallânî şu açıklamayı yapmaktadır: "Peygamber'in (s.a.s.), Osman hakkında söylediği belâlar, onun şehit edilmesi faciası ile gerçekleşmiştir ki bu, peygamberlik âlâmetlerinden olan bir bilgidir."<sup>162</sup>

Yine, "Fitne doğu cihetindedir bâbında" ise Peygamber (s.a.s.) minberin yanında ayağa kalktı da (doğuyu işaret ederek iki kere): "Fitne şu taraftadır, fitne şu taraftadır: Şeytanın boynuzunun doğduğu yerdedir - yahut: Güneşin boynuzunun doğduğu yerdedir-" buyurmuştur. İbn Ömer (r.a.) tahdîs etti ki o, Râsûlullah (s.a.s.) gündoğusu tarafına yönelmiş olduğu hâlde: "Dikkat edin! İyi biliniz ki fitne işte bu taraftadır; şeytanın boynuzunun doğduğu yerdedir!" buyururken işitmiştir.<sup>163</sup> Bu rivayetler ile ilgili olarak da Kastallânî şu açıklamalara yer vermektedir: "Hz. Peygamber, o zamanlar, doğudan bir küfür ehlinin olacağını söylemiş ve Peygamber bu hadislerde meydana gelecek fitnelerin, musibetlerin çıkış yerini, cihetini bildirmiştir. Cemel ve Sıffin savaşları burada olmuş, Hariciler, Necid ve Irak'ta görülmeye başlanmış olup bunun aslı ve tüm olayların sebebi de Hz. Osman'ın katlidir." Kastallânî devamında şöyle demektedir: "Bu da peygamberimizin nübüvvetinin bilgilerinden bir bilgidir."<sup>164</sup>

Diğer bir rivayet şöyledir: "Ebû Hureyre (r.a.)'den tahdîs edildi ki Râsûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "İki büyük ordu birbiriyle harp etmedikçe kıyamet kopmayacaktır. Bu iki camianın ikisi de bir iddiada oldukları hâlde, aralarında büyük bir harp olacaktır. Otuza yakın yalancı mel'ûn Deccal türemedikçe kıyamet kopmayacaktır. Bu deccalların hepsi: 'Ben Allah'ın Resulüyüm!' iddiasında bulunacaktır. Yine ilimler inkıraza uğramadıkça, zelzeleler çoğalmadıkça, zaman tekârüb edip gece-gündüz bir olmadıkça, fitneler zuhur etmedikçe, herç, yani adam öldürme vak'aları çoğalmadıkça kıyamet kopmayacaktır. Yine aranızda mal çoğalıp sel gibi akmadıkça, hatta mal o derece çoğalacak ki mal sahibi malının zekâtını kim kabul eder diye endişelenecek, hatta mal sahibi bazı kimselere zekât

161 Buhârî, Edeb, 119 (VII, 122-123).

162 Kastallânî, *İrşâdî's-sârî*, XIII, 252.

163 Buhârî, Fiten, 16 (VIII, 95).

164 Kastallânî, *İrşâdî's-sârî*, XV, 47.

vermek isteyecek, fakat zekât arz ettiği kimse 'Benim zekâta ihtiyacım yok.' diyecek; işte bunlar olmadıkça kıyamet kopmayacaktır. Yine halk yüksek binalar yapma yarışına çıkmadıkça ve bir kimse ölen bir kimsenin kabri yanından geçerken 'Keşke bunun yerinde ben olaydım!' diye ölümü temenni etmedikçe kıyamet kopmayacaktır. Yine böyle güneş batı tarafından doğup insanlar bu (âdete aykırı) hâdiseyi görünce toptan iman edecekler. Fakat 'Bu iman, evvelce iman etmemiş olan yahut imanında hayır ve fazilet kazanmayan kimselerin imanları kendilerine fayda vermeyeceği bir zamandır.' kıyamet şüphesiz kopacaktır. Hem de (alim-satım için) satıcı ile alıcı aralarında elbise açacaklar da satış-alış tamam olmadan ansızın kıyamet kopacak ve o elbisenin dürülmesi mümkün olmayacaktır. Yine muhakkak kıyamet kopacaktır. Hem de sağmal devesinin sütünü sağıp gelen kişiye sütü içmek nasip olmayacak, hem de kişi havuzunu sıvayıp tamir edecek, fakat kıyamet ansızın kopacak da havuzun suyunu kullanmak nasip olmayacak. Kıyamet muhakkak kopacak, hem de yemek yemekte olan kişi lokmasını ağzına götürecektir, kıyamet ansızın kopacak da o lokmayı yutmak nasip olmayacak".<sup>165</sup> Kastallânî, buradaki "iki grup"tan maksat Hz. Ali ve beraberindekiler ile Muaviye ve taraftarlarıdır<sup>166</sup> buradaki iddia, davaları bir, yani dinleri birdir."<sup>167</sup> demektedir. Yine malın çoğalması ile ilgili olarak Kastallânî şu açıklamayı yapar: "Aranızda mal çoğalmasından kastedilen, sahâbe dönemi olup, fetihlerden ve bunun neticesinde Fars ve Rum ehlinin mallarının kendi arasında paylaşımıdır." Zekât verilecek kimsenin bulunmaması ile ilgili olarak da "Bu zaman, Ömer b. Abdülaziz'in devridir ki o zamanlar kişi, sadaka verecek kimseyi bulamıyordu."<sup>168</sup>

Yine "zelzeleler çoğalmadıkça" bahsinde ise Kastallânî, "kuzeyde, doğuda ve batıda çok zelzeleler olmuştur, hatta Müslümanlara ait bir Rum diyarında 13 ay süren bir zelzele meydana gelmiştir."<sup>169</sup> Bu sayılan şeylerin hepsi, kıyametin kopmasından önce meydana gelecek alâmetlerdir. Bunlar kıyametin kopmasının yaklaştığına delâlet ve işaret eder. Son taraftaki alâmetler ise kıyametin ansızın kopacağını gösterir. Bunların en süratlisi ise lokmanın ağza kaldırılıp yutulmamasıdır."<sup>170</sup> demektedir.

Aynı şekilde istikbale yönelik olarak nakledilen bir rivayet şöyledir: Ebû Sa'îd el-Hudrî, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şöyle buyurduğunu nakleder: "...Dünyada bir dost edinseydim Ebu Bekr'i seçerdim."<sup>171</sup> Bu rivayetle ilgili olarak Kastallânî şöyle demektedir: "Burada, Ebu Bekir es-Sıddık'ın Hz. Peygamber (s.a.s.)'den sonra ha-

165 Buhârî, Fiten, 25 (VIII, 101).

166 Kastallânî, *İrşâdüs-sârî*, XV, 79.

167 Kastallânî, *İrşâdüs-sârî*, XV, 81.

168 Kastallânî, *İrşâdüs-sârî*, XV, 81.

169 Kastallânî, *İrşâdüs-sârî*, XV, 81.

170 Kastallânî, *İrşâdüs-sârî*, XV, 83.

171 Buhârî, Salât, 80, (I, 119-120).

life olacağına delalet vardır.”<sup>172</sup>

### Sonuç

*Sahih-i Buhâri*, genel olarak Müslümanlar tarafından Kur’ân’dan sonra en sahih kitap olarak görülmüştür. Bu yönüyle eser, Müslüman dünyasında kazandığı itibardan dolayı üzerine en çok çalışma ve en çok şerh yapılan eser konumuna gelmiştir ki, bu şerhlerin sayısının iki yüz civarında olduğu bilinmektedir. İşte bu şerhlerden biri de Kastallânî’nin yazdığı “İrşâdü’s-sârî” adlı şerhidir.

Kastallânî’nin aynı zamanda kelâmcı Olmasından dolayı, bahsedilen bu şerh, onun kelâmî meselelere dair görüşlerinin tespitinde önem arz etmektedir.

Onun kelâmî görüşleri Ehl-i sünnet geleneğinin savunulması ve diğer itikadî mezheplerin görüşlerini de reddetmesi açısından ayrı bir yere sahiptir. Kastallânî, ilgili rivâyetlerde daha çok Buhârî’nin ilgili bâbı oluşturmadaki amacına matuf olarak şerh etme eğiliminde olmuş ve diğer bid’at görüş ve mezheplerin görüşlerini reddetmiştir.

Allah’ın sıfatları konusunda Ehl-i sünnet bu sıfatların Allah Teâlâ’nın zâtının ne aynı ne de gayrı, fakat zâtı ile kâim, kadîm olduğu görüşündedir. Bu görüş de Kastallânî tarafından kabul görmüş ve o, bu konuda farklı düşünenleri tenkit etmiştir.

Kastallânî, Allah’a izafe edilen fiillerin izahında genellikle Ehl-i Hadîs’in bu konudaki düşüncelerini dile getirir. Allah’ın inmesi vb. fiillerin şerhinde, bu özelliklerin aslında meleklerle ait özellikler veya mecâzi olduğunu söyler.

Buhârî, Ru’yetullahla ilgili, Allah’ın görülebileceğine dair hadisler nakletmiş ve bu başlık altında 13 tane hadis ve seleften nakledilen görüşlere yer vererek Kitâbü’t-Tevhid’in en uzun bâblarından birini Ru’yetullah meselesine tahsis etmiştir. Bu durumu onun bu meseleye verdiği bir önemin göstergesi olarak kabul etmek mümkündür. Buna göre Buhârî’nin ayet, hadis ve seleften gelen görüşler ışığında Ru’yetullah meselesindeki tartışmalara bir görüş belirlemek istediği görülmektedir. Kastallânî, Allah’ın ahirette görülüp görülemeyeceği konusunda genel olarak Selef’in görüşlerini hararetle savunurken, Mu’tezile ve ona tabi olanların, sıfatların iptali ile ilişkili olarak Ru’yetullah’ı inkâr etmelerine karşı onları şiddetle tenkit ettiği görülmektedir.

Kastallânî, Buhârî’nin Mürcie ile îmân konusundaki “îmân-amel” ve “îmânın artıp eksilmesi” tartışmasında, ilgili rivâyetleri, “Amel, îmândan bir cüzdür” ve “Ameller, îmânı kemale erdirici bir rol oynar” demek suretiyle Mürcie’nin îmân-amel” ve “îmânın artıp eksilmesi” ile ilgili görüşlerini tenkit ve reddetmiştir.

Kastallânî, büyük günah işleyen Müslümanların durumuyla ilgili olarak da

172 Kastallânî, *İrşâdü’s-sârî*, II, 144-145.

Buhârî'nin amelin imanla sıkı münasebetini göstermek ve kopmaz bağlarla bağlı olduğunu ifade için açtığı bâb ve bu görüşü destekleyen birçok hadiste Ehl-i Hadis'in görüşleri doğrultusunda ve diğer mezheplerin görüşlerine karşı reddiye niteliğinde açıklamalarda bulunmuştur. Kastallânî, birçok rivayette geçen "bizden değildir" ibaresini, "Kişi yolumuza uymamıştır, yolumuzda değildir." anlamında olduğunu söylemekte ve küfür hariç hiç bir günahın sahibini kâfir yapmayacağını söylemektedir.

Ehl-i Sünnet ile Mu'tezile arasında cereyan eden Halku'l-Kur'ân meselesi, Allah'ın kelâm sıfatıyla yakından ilgili bir terim olarak Kur'ân-ı Kerim'in, Cenâb-ı Hakk'ın ezeli ilmine mi dayandığı, yoksa sonradan mı yaratıldığı konusunda hicri I. asırda çıkan uzun soluklu tartışmayı ifade eder. Buhârî de bu tartışmalardan etkilenmiş ve ister istemez Halku'l-Kur'ân tartışmasına müdahil olmuştur. Buhârî'nin yaşadığı dönem bu tartışmaların en yoğun olarak yaşandığı zamandır. Bu sebeple *Sahih-i Buhârî*'de bu konuyla ilgili bolca tasnifler, bâb başlıkları kullanılmıştır. Bu bağlamda Kastallânî, ilgili rivayetlerin şerhinde bazen mezkur fırkaların adlarını zikrederek bazen de "Böyle diyenlere, düşünenlere red vardır." diyerek Allah'ın kelâm sıfatının zatıyla kaim olduğunu, Allah'ın kelâmının ses ve harf cinsinden olmadığını bilakis ezeli ve zatıyla kaim olduğunu dile getirmiştir.

Kastallânî, Buhârî'nin kader meselesindeki görüşlerini, başta Kitâbü'l-Kader olmak üzere Sahih'inin çeşitli bölümlerinde ortaya koyduğu üzere, Ashabü'l-Hadis'in îmân, küfür, hayır, şer... gibi bütün fiillerin Allah'ın kaza ve kaderiyle olduğu ve hiç bir şeyin onun emri ve isteği olmadan gerçekleşmeyeceği şeklindeki kader anlayışına uygun şerh ederek desteklemiş ve böylelikle yaygın olarak Ehl-i Sünnet'in görüşlerini savunmuş ve Mu'tezile, Cebriye... gibi mezheplerin kader konusundaki görüşlerini tenkit etmiş ve reddetmiştir.

Kastallânî'nin fiten hadislerine olan yaklaşımında ise daha çok lafız eksensli bir çizgi takip ettiği görülmektedir. Şarih, hadislerde zikredilen mevzû' ile olayları, gerek tarihi gerekse de coğrafi olaylar arasında karşılaştırmalar yaparak bunları, nübüvvet alametleri olarak kabul edip ve Hz. Peygamber tarafından geleceğin mucizevî şekilde nasıl bilindiğini tespit etme gayretinde olduğu görülmektedir.

### Kaynakça

- Akoğlu, Muharrem, *Mihne Hadiseleri ve Mu'tezile'nin Tarihi Seyrine Etkisi*, (Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.
- Akseki, Ahmed Hamdi *İslam Dini*, 33. bs. (Ankara: Nur Yay., 1989).
- Altıntaş, Ramazan, *İslâm Düşüncesinde İşlevsel Akıl*, (İstanbul: Pınar Yayınları., 2003).
- Aşık Kutlu, Emin "Buhârî Döneminde (III/IX. Asır) İmanla İlgili Yaklaşımlar ve Sahih'inin İman Bölümü Çerçevesinde Buhârî'nin îmân Yaklaşımı" *MÜİFD*, XIX, (2000).
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Muvazzah ilmi Kelâm*, (İstanbul: Bilmen yay., 1972).
- Buhârî, *el-Câmiu's-Sahih*, I-VIII, (İstanbul: Çağrı Yay., 1992).
- el-Câbirî, Muhammed Âbid el-Câbirî, *Arap-İslâm Kültürünün Akıl Yapısı*, çev., B.

- Köroğlu-H. Hacak- E. Demirli, (İstanbul, Kitabevi yay., 2000).
- Çakın, Kamil “Buhârî'nin Mürcie ile İman Konusunda Tartışması”, *AÜİF*, XXXII, (1992) s. 183-198.
- Çetinkaya, Mehmet, *İslam Mezhepler Tarihi Açısından Sahih-i Buhârî*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- Davudoğlu, Ahmed “İman Bir Bütündür”, *MEB İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü Dergisi*, II, (1964).
- Demir, Hilmi, *Delil ve İstidlâl'in Mantıkî Yapısı-İlk Dönem Sünnî Kelâm Örneği-*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.
- Gündoğar, Hamdi, “Mu'tezile Mezhebi'nde İnsanın Fiilleri Problemi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VIII/II, (2004) s. 205-218.
- Gürler, Kadir, *Ehl-i Hadisin Düşünce Yapısı,-İlk Dönem Ehl-i Hadis Örneği-* (Bursa: Emin Yayınları, 2007).
- İbn Ebi'l-Izz el-Hanefi, *el-Akide'tü't-Tahâviyye ve Şerhi*, çev. M. Beşir Eryarsoy, (İstanbul: Guraba Yayınları, 2002).
- Kaplan, İbrahim, *Erken Dönem Müslüman-Hıristiyan Teolojik İlişkileri*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- Kastallânî, *İrşâdüs-Sârî li Şerhi Sahihil Buhârî*, I-XV, (Beyrut: Darü'l-fikr, 1410/1990).
- Keskin, Halife, *İslam Düşüncesinde Kader ve Kazâ*, (İstanbul: Beyan yay., 1997).
- Kırbaçoğlu, M. Hayri, *Ashabü'l Hadise Göre Allah'ın Sıfatları Problemi*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1983.
- Koçyiğit, Talat, *Hadisçilerle Kelâmcılar Arasındaki Münakaşalar*, (Ankara: TDVY, 1989).
- , *Hadis Tarihi*, (Ankara: İlmi Yayınları 1981).
- Kutlu, Sönmez, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, (Ankara: TDVY, 2002)
- , “İlk Mürcii Metinler: İrca Kasidesi (I) ve İrca Kasidesi (II)”, *AÜİFD*, XXXIX, (1999).
- Macit, Nadim, *Kur'an'ın İnsan-Biçimci Dili*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 1996).
- Öz, Mustafa, *İmam-ı A'zam'ın Beş Eseri*, 3. bs., (İstanbul: M.Ü.İ.F yay., 2002).
- Özer, Salih, *Endülüslü İbn Battal ve Buhârî Şerhi*, (Ankara: Araştırma Yayınları, 2007).
- Özpinar, Ömer, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005).
- Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I-III, thk. Ahmed Fehmî Muhammed, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye 1990).
- Yavuz, Yunus Şevki, “Halku Efâlî'l-İbad”, *DİA*, XV.